

UDIO ŠTAJERSKE U POBJEDI NAD TURCIMA KOD BRDA HARSANY GOD. 1687.*

Prilog logistici »Velikog turskog rata«

Othmar Pickl (Graz)

Godine 1987. pada 300-godišnjica znamenite pobjede nad Turcima 12. kolovoza 1687. na brdu Harsany, koju su njeni savremenici slavili kao osvetu zbog katastrofalnog poraza kod Mohača god. 1526.¹ Ova kao i nekoliko prethodnih pobjeda nad Turcima bile su za Habsburške nasljedne zemlje, posebno za Unutrašnju Austriju od najveće važnosti. Ali dok se 1983. na odgovarajući način odavala pošta 300-godišnjem jubileju oslobođenja Beča od druge turske opsade pod Kara Mustafom u rujnu 1693. izdavanjem brojnih historijskih publikacija i održavanjem velike izložbe², godine 1986. se 300-godišnjici ponovnog osvajanja Budima od strane carske vojske rujna 1686. u Austriji nije posvećivala gotovo nikakva pažnja.³ Obzirom na ovu činjenicu čini nam se vrlo opravdanim, da skrenemo pozornost na do sada posve zanemareni udio Štajerske u pobjedonosnom pohodu 1687. god. Ovu studiju koja je izrađena na osnovu izvora iz Unutrašnjeaustrijske Dvorske komore i Ratnog arhiva u Beču a odnosi se na logistiku kampanje 1687. posvećujemo kolegi i prijatelju Friedrichu Hausmannu — odavajući na taj način dužno poštovanje njegovim radovima o austrijskoj vojnoj povijesti⁴ i izražavajući naše najsrdačnije želje za njegov 70. rođendan.⁵

* Othmar Pickl, Der Anteil der Steiermark am Türkensieg vom Berg Harsany 1687 — Ein Beitrag zur Logistik des »grossen Türkenkrieges« (»Geschichte und ihre Quellen, Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag«, Graz 1987).

¹ Tako npr. jedan spomen-novčić, koji je kovan 1687. povodom pobjede kod brda Harsanyja, ima slijedeći natpis: 'Gdje je 29. kolovoza 1526. Ludovik podlegao, tamo je dana 12. kolovoza 1687. Leopold pobjedio' (Röder von Duisburg, Ratni pohodi markgrofa Ludwiga Badenskog 2 [1842] 37). Bakrorezi na temu pobjede kod brda Harsany u katalogu izložbe izbornog kneza Max Emanuela. Bavorska i Evropa oko 1700. (München 1976), posebno str. 38—93.

² Turci pod Bečom. Evropa i odluka na Dunavu 1683. (Beč 1983).

³ Čak je i velika štajerska zemaljska izložba 1986. »Most i grudobran« totalno zapostavila udio Štajerske u pobjedonosnim ratovima protiv Turaka god. 1684. — 1688.

⁴ Usp. među ostalim F. Hausmannove članke u izdanjima vojno-povijesnog muzeja, Beč 1959, 1963, sv. 3 (1967) i sv. 7 (1976).

⁵ Gosp. cand. phil. Alois Ruhru zahvaljujem se i ovom prilikom na ukazanoj mi pomoći kod arhivskog rada.

Kao što je već prikazano na drugom mjestu⁶ predstavljala je opskrba vojske u pobjedonosnim ratovima protiv Turaka 1684. — 1688. centralni problem strategije.⁷ Iz tog su se razloga vojne operacije onih godina vršile uglavnom duž Dunava i Drave, jer su se ogromne količine hrane, zobi, municije i drugog ratnog materijala jedino vodenim putevima mogle transportirati na mjesta operacije.

Operacije za stvaranje linije na Dravi povjerene su takozvanom Dravskom korpusu — zvanom još i »unutrašnjeaustrijski korpus« — koji je bio pod komandom Unutrašnjeaustrijskog t.j. Dvorskog vojnog Savjeta u Grazu. Za opskrbu Dravskog korpusa bila je znači odgovorna Unutrašnjeaustrijska tj. Dvorska komora u Grazu. To znači da je od godine 1683. Dvorska komora u Grazu bila centralno mjesto, a njezin predsjednik, grof Franz Adam von Dietrichstein najodgovorniji za čitavu organizaciju opskrbe carske vojske u Slavoniji i Hrvatskoj; to je značilo — uključujući hrvatsku i slavonsku miliciju — 1684. god. ca 11.000 ljudi, 1685. ca. 18.500 ljudi a 1686. najmanje 16.000 ljudi zajedno s nekoliko tisuća konja⁸. Upućeni isključivo na sebe, budući da je bečka centrala tek god. 1686. po prvi put poslala financijsku pomoć od 100.000 guldena, Dvorska komora u Grazu i njen predsjednik upravo su na uzoran način savladali probleme opskrbe i dopremanja opreme za Dravski korpus u godinama 1684.—1686. (kao što smo to već 1977. mogli pokazati)⁹.

Unutrašnjeaustrijska dvorska komora stvorila je svojim radom neophodne logističke preduvjete za vojne uspjehe ratnih pohoda 1684.—1686. Posebno je to bilo vidljivo kasne jeseni god. 1686. kada je markgrof Ludwig Badenski nakon ponovnog osvajanja Budima rujna 1686. konačno dobio svoju prvu već odavno priželjkivanu samostalnu komandu. Zahvaljujući upravo uzornoj opskrbi vojske koju je organizirala Dvorska komora u Grazu i zahvaljujući vatrenoj snazi unutrašnjeaustrijske artiljerije uspjelo mu je između 14. listopada i 12. studenog 1686. osvojiti tvrđave Pečuh, Siklos i Kaposvar. Time je u samo nekoliko tjedana završeno osvajanje Transdanubije južno od Blatnog jezera¹⁰.

⁶ O. Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu. Udio Štajerske u pobjedonosnim vojnim pohodima u godinama 1683. do 1686. U *ZdHvf Stmk.* 68 (1977), 105—163.

⁷ Usp. Geza Perjes, *Army Provising, Logistic and Strategy in the Second Half of the 17th Century*, u: *Acta Historica Academiae scientiarum Hungaricae* 16 (1970). Vodeći stratezi onog vremena upravo su zbog problema opskrbe vojske smatrali da je ograničenje jačine vojske neophodno. Zrinski je mislio da je granica 48.000 ljudi, Montecuccoli i Turenne naprotiv smatrali su da je ca 50.000 ljudi gornja granica (ibid. 2).

⁸ O. Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 125 (1684), 136 i sl. (1685) i 146 i sl. (1686).

⁹ Izdaci Dvorske komore u Grazu za pojedine vojne pohode iznosili su: 1684: 236.700 guldena, 1685: 124.000 guldena, 1686. 282.000 guldena, ibid, str. 156, i sl.

¹⁰ Tvrđave Szigetvar (kapitulacija studenog 1689) i Kaniža (kapitulacija travnja 1690), koje su turske posade još držale u svojim rukama, ležale su kao izolirani otoci daleko u pozadini carskih linija i nakon pada Osijeka (listopada 1687) praktički su se nalazile na mrtvoj straži.

Da bi osigurala vojne uspjehe Dvorska je komora u Grazu morala zimi 1686/87. za posade u tvrđavama u Pečuhu i Siklosu pod najtežim uvjetima organizirati opskrbu hranom i municijom. U tu je svrhu oficir za opskrbu Dvorske komore u Grazu Michael Maier početkom veljače 1686. vodio opskrbni konvoj koji se sastojao od oko 80 kola i saonica od Koprivnice do Pečuha (oko 150 km)¹¹; vojno osiguranje tog konvoja bilo je pod komandom grofa Ferdinanda von Trautmannsdorfa.

Dvorska komora u Grazu je do travnja 1687. uz najveće poteškoće u nekoliko navrata opskrbljivala kako Pečuh tako i Siklos ne samo živežnim namirnicama i stočnom hranom nego i municijom i građevnim materijalom za gradnju šančeva, što je omogućilo da se obje utvrde održe preko cijele zime. Povrh toga je u proljeće 1687. jedan šanac uz Dravu južno od Siklosa kod *Ottove* dograđen i pretvoren u glavnu šančanu bazu, pa je tu izgrađen i pontonski most preko Drave, koji je za vojne operacije pohoda god. 1687. bio sa strateškog stanovišta od odlučujućeg značenja¹².

Plan vojnog pohoda 1687.

Za vrijeme pohoda 1686. vojnim operacijama glavnine carske vojske duž Dunava 2. rujna ponovno je osvojen Budim, a operacijama markgrofa Ludwiga Badenskog — pod čijom se komandom nalazio i Dravski korpus — između 14. listopada i 12. studenog ponovno osvojeni Pečuh, Siklos i Kaposvar, tj. oslobođena je Transdanubija južno od Blatnog jezera. Nakon tih značajnih uspjeha trebala je kampanja godine 1687. osmanlijskoj moći u Ugarskoj zadati daljnje teške udarce. O ciljevima operacija Vojni se savjet cara Leopolda I isprva nikako nije mogao složiti, jer su se u prvom redu mišljenja vrhovnog komandanta vojvode Karla Lotrinškog i careva zeta izbornog kneza Max Emanuela Bavarškog uvelike razilazila. Budući da je izborni knez insistirao na vođenju vlastite komande zaključen je bio sljedeći plan operacija¹³: glavnina vojske u jačini od 40.000 ljudi pod vodstvom vojvode Karla Lotrinškog će na desnoj obali Dunava operirati prema jugu u smjeru Osijeka. Vojni je cilj osvajanje te tvrđave, a prije svega strateški vrlo važnog »dugačkog mosta« koji je od Osijeka u dužini od nešto više od 7 km prvo kao pontonski most prelazio preko Drave a kasnije kao jaramski most (Jochbrücke) vodio preko močvara sve do Darde.

Nakon pada Budima stratezi su smatrali da je ponovno osvajanje Osijeka i njegovog »dugog mosta« drugi odlučujući preduvjet za definitivno

¹¹ Ibid., 148 i 154 i sl. odn. O. Pickl, Opskrba za Pečuh i Siklos ratne zime 1686/87, neobjavljeni rukopis iz god. 1977, koji je trebao biti štampan u publikacijama Transdanubijskog instituta Mađarske Akademije znanosti u Pečuhu.

¹² HK 1686-XII-12 i 1687-I-1; vjerojatno je to onaj »Ludwigov šanac« južno od Siklosa kojeg spominje Röder von Duisburg, Feldzüge 2, 21.

¹³ Ovaj se odlomak bazira u prvom redu na: Walter Boguth, Vojni pohod u Ugarskoj godine 1687, phil. dis. (Beč 1911), Sigismund Frh. von Bischoffhausen. Uz 250. godišnjicu Velikog turskog rata (1683—1699). Ratna godina 1687. i njeno značenje, u: Spomen-knjiga caru Karlu za 1937, 52—60, i Ludwig Schnagl, Bitka na brdu Harsany kod Siklosa 12. kolovoza 1687. u: Vojnoznanstvenim saopćenjima 68 (1937, 583—596).

oslobađanje kraljevine Ugarske¹⁴, budući da su od 1526. dalje svi turski napadi kako na mađarske tako i na Habsburške matične zemlje prolazili baš preko ovog mosta kod Osijeka. Posljednji je veliki vezir Sulejman paša u 1686. nakon neuspjelog pokušaja da razbije opsadu Budima uspio pobjeći pred carskom vojskom koja ga je progonila, preći taj »dugi most« kod Osijeka, skloniti se na sigurno mjesto iza Drave i tako odvesti svoje trupe u Beograd u zimski logor. Odande je u proljeće 1687. s vojskom od 60.000 do 70.000 ljudi opet pošao u pohod protiv cara.

Samostalni armijski korpus u jačini od oko 20.000 ljudi pod zapovjedništvom bavarskog izbornog kneza Max Emanuela trebao je od Solznoka (90 km jugoistočno od Budimpešte) duž Tise napredovati prema Petrovaradinu. Dva pontonska mosta koji su sagrađeni preko Dunava kod Baje i Mohača, trebala su omogućavati sigurnu vezu između obiju armijskih grupa. Sve u svemu postojala je nada da će se ovim dvim operacijama spriječiti da glavnina turske vojske pređe Dunav odnosno Dravu prema sjeveru. Tvrđave koje su Turci još držali u Transdanubiji (Kaniža, Szigetvar, i Székesfehérvár itd.) odnosno između Dunava i Tise (kao npr. Eger) moglo se na taj način blokirati, izolirati i kao posljedica toga možda čak i zauzeti.

Na kraju plan operacija predviđao je da će i 1687. takozvani Dravski korpus u jačini od ca 10.000 ljudi na čelu s feldmaršalleutnantom grofom Thurnom iz Unutrašnje Austrije napredovati duž Drave, držati tu liniju opskrbe koja je bila tako važna za ofenzivu protiv Osijeka i da će se u kraju oko Pečuha spojiti s glavninom armije. Dravskom korpusu pripadale su 1687. infanterijske regimente Thüngen, Aspermont i Heister svaka sa po 1.500 pješaka kao i kiraserijski regiment Montecuccoli i dragoncerski regiment Herbeville sa po 800 konjanika. Ovim 6.100 carskih vojnika treba pribrojiti još ca. 3.500 hrvatskih graničara i mađarske milicije (»Batthyanijevske milicije« i »miliciju s Blatnog jezera«)¹⁵. One nisu uvrštene u bojni porredak kao ni odjeljenje artiljerije Unutrašnjeaustrijske dvorske komore s 20 topova, oko 300 ljudi i 400 konja.

Za opremu, prehranu i cijelu opskrbu Dravskog korpusa bila je — kao što ćemo još pokazati u pojedinostima — i 1687. odgovorna Unutrašnjeaustrijska dvorska komora u Grazu.

Tok vojnog pohoda god. 1687.

Početak kampanje 1687.¹⁶ ni u kom pogledu nije opravdao nade koje su u nju polagane. Budući da je carska vojska tek sa zakašnjenjem od dva tjedna, tj. početkom lipnja krenula u vojni pohod nije uspio očekivani efekt

¹⁴ Unutrašnjeaustrijski dvorski ratni predsjednik grof Jakob von Leslie već se u ožujku 1687. u dopisu markgrofu Hermannu Badenskom izrazio u prilog tome da glavnina armije 1687. krene što je moguće ranije u ratni pohod i na sjeverozapadu Osijeka kod Darde sagradi čvrsti logor. Odande bi se moglo operirati kako preko Dunava u smjeru Tise i Sedmogradske tako i preko Drave u smjeru Hrvatske i Bosne. Ratni arhiv Beč, stari vojni akti (= AFA) 1687. III 24. Pernegg.

¹⁵ Ibid. AFA 1687. IV 3.

¹⁶ Usporedi napomenu 13 u navedenoj literaturi.

iznenađenja kod »dugog mosta« u blizini Osijeka. Kada je vojvoda Karlo s glavninom armije 24. lipnja stigao do sjevernog mostobrana kod Darde već je veliki vezir prebacio tursku prethodnicu u jačini od 10.000 ljudi u Osijek tako da je napad carske vojske preko »dugoga mosta« na Osijek postao nemoguć. Vojvoda Karlo morao se zadovoljiti tako snažnim razaranjem onog dijela mosta koji se nalazio sjeverno od Drave da bi neprijatelju za njegovu rekonstrukciju trebalo mnogo vremena, što bi opet njemu omogućilo da uzvodno sagradi pontonski most, po kojem bi njegove trupe mogle preći na južnu obalu Drave. Gradnja mosta izvršena je kod tzv. »Ludwigovog šanca« koji je bio sagrađen već kasne jeseni 1686. južno od Siklosa kod *Ottove*, tj. u kraju gdje se danas nalazi mjesto Gordisa, i to uz pomoć Unutrašnjeaustrijske dvorske komore, a taj se šanca nekoliko puta morao braniti od žestokih turskih napada¹⁷. 2. srpnja je glavnina armije kod *Ottove*, približno na udaljenosti od pola sata od Ludwigovog šanca podigla svoj logor, da bi ovdje dočekala dolazak armijskog korpusa pod komandom izbornog kneza Max Emanuela. Visoki je vodostaj Drave gotovo onemogućio podizanje mosta. Od Ludwigovog šanca samo su kruništa grudobrana virila iz vode, tako da se do 5. srpnja prvo morao sagraditi nasip od pruca do Ludwigovog šanca. Tek nakon toga mogle su se 6. srpnja trupe prebaciti na južnu obalu, koje su tamo sagrađile šanac kao zaštitu južnog mostobrana. Na svu sreću je odmah slijedećeg dana stigao onamo i general Dünnewald s 3.500 hrvatskih graničara, koji su pomagali kod gradnje šanca i mostobrana. Do 9. srpnja grozničavo se radilo na gradnji pontonskog mosta, koji je predstavljao jedno od remekdjela ondašnje vojne mostogradnje. Budući da su močvare na obje obale Drave uslijed visokog vodostaja strašno nabujale, sastojao se prelaz preko Drave od ništa manje nego 25 (!) djelomičnih mostova. Za to je bio potreban materijal predviđen za cijela tri pontonska mosta, a sav taj materijal je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora pravovremeno dopremila na mjesto gdje je bio potreban, usprkos toga što je kraj oko Drave podsjećao na prašumu¹⁸.

Preko ovog mosta, kojeg su Turci bacivši u rijeku velika debbla uspjeli kratkoročno oštetiti, ali je i brzo bio ponovno osposobljen, prešla je do 13. srpnja glavnina armije, a do 16. srpnja i armijski korpus izbornog kneza Max Emanuela na južnu obalu Drave. Tamo se okupila carska armija u jačini od 57.000 ljudi i 16. je srpnja započeo neopisivo mučan marš kroz poplavljeni rit u smjeru Osijeka. Nadali su se da će Turci zapodjeti samo malu bitku i onda iščeknuti ili da će očekujući totalni poraz u Osijeku uopće napustiti taj grad, ali te su se nade žestoko izjalovile. Još je neugodnije bilo iznenađenje kad je Armija izašavši 18. srpnja uveče iz šume ugledala neprijatelja koji se u totalnoj suprotnosti sa svojim običajem nije nalazio na otvorenom polju nego u logoru koji je bio podignut uz pomoć francuskih oficira po evropskom uzoru i opremljen sa 60 topova. Budući da su spoznali da je neprijateljski položaj neosvojiv armija se 21. srpnja počela povlačiti

¹⁷ Usp. Pickl, Opskrba za veliki turski rat, 154, opaska 184 (Turski napad na Ludwigov šanac 7. ožujka 1687.).

¹⁸ HK 1688-XI-37.

u smjeru dravskog mosta, došla do njega 23. srpnja i toga i tokom slijedećeg se dana prebacila preko mosta, nakon čega je trećina mosta razrušena. 24. srpnja carska se vojska nakon tog vrlo riskantnog i opasnog povlačenja našla ponovno na sjevernoj obali Drave u sigurnosti i bez većih gubitaka. Povlačenje carske vojske na sjever Drave ponukalo je velikog vezira da 29. srpnja i on svoju armiju preko rekonstruiranog »dugog mosta« kod Osijeka povuče na sjevernu obalu Drave i da kod Baranyavara — približno na pola udaljenosti između Osijeka i Mohača — podigne čvrsti logor. Nakon što su obje armije do 9. kolovoza zauzimale položaje u dosta velikoj udaljenosti jedna od druge, nestašica stočne hrane za konje prisilila je carsku armiju da 10. kolovoza krene u smjeru Siklosa. U tu svrhu opskrbila se armija iz zaliha koje su bile dopremljene do Mohača na Dunavu zajedno s hranom za šest do sedam dana¹⁹.

Nakon što je veliki vezir Sulejman paša držeći se vrlo povučeno onemogućio carskoj vojsci da zapodjene bitku, napustio je sada svoje pasivno držanje i sa svojom je vojskom u jačini od oko 60.000 ljudi krenuo za carskom vojskom koja se povlačila. 12. kolovoza oko podneva veliki je vezir neočekivano napao carsku vojsku s položaja koji je za njega bio vrlo povoljan. Izabrao je za to čas kada je u toku marša u smjeru Siklosa glavnina armije lotrinškog vojvođe kod sela Nagy-Harsanya u jednom tjesnacu s gustom živicom bila odjeljena od armijskog korpusa izbornog kneza Max Emanuela. Usprkos za njih nepovoljnog položaja izborni knez i markgrof Ludwig Badenski nagovorili su vrhovnog komandanta da prihvati borbu i prijeđe u protunapad. Taj je od strane konjice i pješadije izvršen takvom žestinom da su brzo u jurišu osvojili turske ušančene položaje i natjerali Turke da se uz vrlo velike gubitke dadu u bijeg. Turski je logor zajedno s gradom šatora u dužini od preko dvije milje zajedno s ogromnom količinom ratnog materijala — među onim 68 topova velikog vezira — pao u ruke pobjednika²⁰.

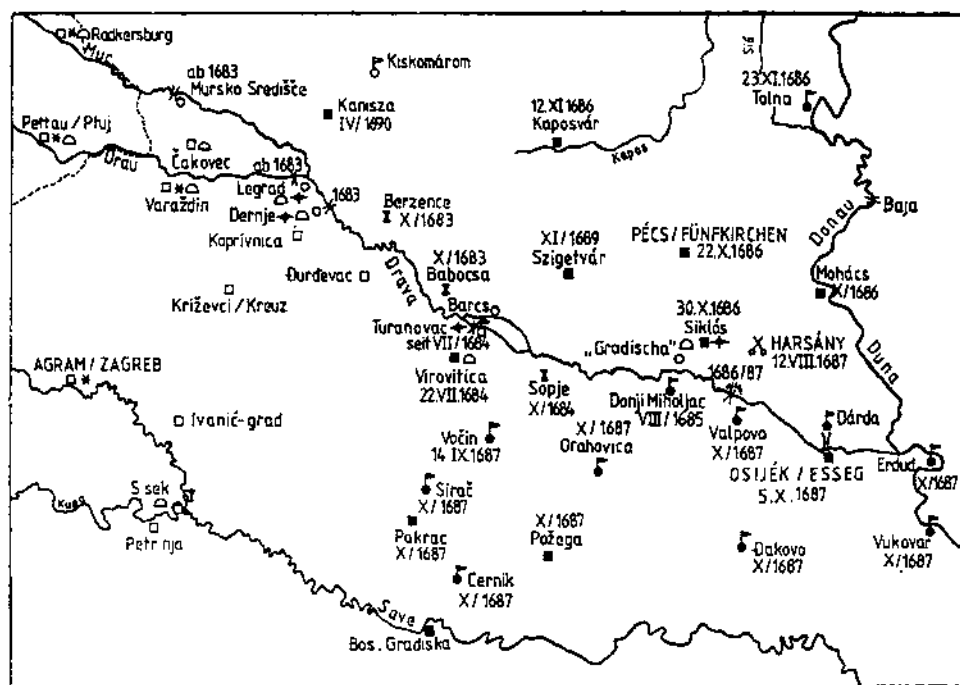
Nakon ove totalne pobjede nad Turcima glavnina carske vojske pod Karlom Lotrinškim operirala je u smjeru Sedmogradske. Vojvodi je uspjelo da u okviru ugovora iz Blasendorfa postigne ne samo predaju dvanaest najznačajnijih mjesta Sedmogradske i pripremu zimovališta za svoju vojsku, nego je ujedno uspio i izdvojiti ovu kneževinu iz ovisnosti od Osmanlijskog carstva.

Dravski je korpus pod komandom generala Dünnewalda dobio zadatak, da osvoji čitavu Slavoniju između Drave i Save. U tu je svrhu pojačan na snagu šest infanterijskih i osam kavalerijskih regimena i 16. kolovoza krenuo je iz Harsanya, da bi se u kraju oko Barcs-Turanovca spojio s milicijama generala Batthianya (Budiani)²¹. Loše je vrijeme zateglo ovaj marš, tako

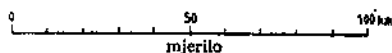
¹⁹ Detaljno o prijelazu preko Drave i slijedećim operacijama Boguth, Vojni pohod u Ugarskoj, 62 i sl. kao i Bischoffhausen, 250-godišnjica, 52 i sl.

²⁰ Boguth, Vojna u Ugarskoj, str. 85 i sl. i Bischoffhausen, 250-godišnjica, 54 i sl.

²¹ Iscrpan prikaz operacija Dravskog korpusa kod Boguth, Vojna u Ugarskoj, 118 i sl.

□ carska utvrda	■ turska utvrda	} s datumom ponovnog osvajanja	* carski ured za opskrbu
○ utvrđeni logor	● utvrđeni logor		✦ skladišta za opskrbu, glavne baze za otpremu opskrbe
⊠ turska uporišta koja je carska vojska razorila			△ krušne peći
✕ bojišta			⌘ pontonski mostovi s datumom izgradnje
▲ utvrđeni šanac			
--- granice štajerskog vojvodstva			

NACRT: O. PICKL
 GRAFIKA: A. RUHRI

Slika 1: Operaciono područje Dravskog korpusa 1684.—1687.

da su se trupe spojile tek 25. kolovoza, a izgradnja mosta bila je otežana uslijed visokog vodostaja Drave kod Barcs-Turanovca, pa je spajanje uslijedilo zapravo tek slijedećeg dana. Operacije korpusa Dünnewald, koji je sada brojio oko 20.000 ljudi, bile su usmjerene isprva prema turskoj utvrdi Voćin, koja je 14. rujna kapitulirala nakon trodnevne opsade. Budući da su operirali u Slavonskom gorju, približno 40 km od glavnog opskrbnog centra Turanovac i budući da su ceste bile raskvašene iskrslu su problemi opskrbe trupa, o kojima će još biti govora. Da se ne bi suviše udaljili od puteva opskrbe na Dravi odnosno da bi definitivno osigurali ovu važnu operacionu liniju jedan je dio ovog korpusa preko Valpova počeo napredovati u smjeru Osijeka. Kad se prethodnica pod grofom Hofkirchenom pojavila blizu Osijeka nije pobjeglo samo stanovništvo grada nego je i posada u jačini od 5.000 ljudi u bijegu napustila tvrđavu, koju je zatim 5. listopada 1687. bez borbe mogao zauzeti general Lodron.

S Osijekom i njegovim »dugim mostom« carske su jedinice konačno — po mišljenju grofa Leslija — zauzele drugi po važnosti strateški punkt u Ugarskoj. Nakon što je garnizon od 5.000 ljudi pod zapovjedništvom general-wachtmeistera Aspermonta prebačen u tvrđavu, 11. je listopada još uspjelo zaposjedanje tvrđava Erdut i Vukovar, koje su Turci bili napustili, a napad na Ilok nije uspio.

Drugi su dijelovi Dravskog korpusa pod generalom Dünnewaldom do 19. listopada osvojili tvrđave Orahovica, Požega, Cernik, Pakrac i Sirač, nakon čega je čitava Slavonija zapadno od linije Osijek—Đakovo—Slavonski Brod odala poštu caru. Zahvaljujući zaplijenjenim zalihama mogli su infanterijski regimenti Leslie, Souche, Herberstein i Heister kao i Gornjorajnska regimenta dobiti prekomandu kao garnizoni u tim mjestima odn. tvrđavama i zadržati ih preko zime²².

Odajući poštu ovim značajnim vojnim uspjesima vojnog pohoda 1687. ugarski je parlament u Požunu listopada 1687. proglasio Ugarsku nasljednom zemljom kuće Habsburg po muškoj liniji; ujedno su se ugarski staleži odrekli prava otpora koje im je bilo zagarantirano Zlatnom bulom iz godine 1222. Ali time je ugarska grupa zemalja u svojem punom značenju stupila na stranu njemačkih nasljednih zemalja i zemalja češke krune. Tako je zapravo tek nakon pobjede na brdu Harsany nastalo Habsburško veliko carstvo na Dunavu, jer je 1687. osigurano pravo na nasljedstvo Habsburgovaca kako s ove tako i s druge obale rijeke Leitha bio najvažniji preduvjet za »nedjeljivo i nerazdvojno« u kasnijoj Pragmatičkoj sankciji²³.

U literaturi su kako plan operacija tako i stvarni tok pobjedonosnog pohoda na Turke god. 1687. već opširno prikazani. Ali do sada nikako nije uzeto u obzir kako važan udio je imala logistika u tako uspješnom toku kampanje 1687. U našem daljnjem izlaganju ćemo stoga pokušati pokazati, kakve je značajne uspjehe na području organizacije opskrbe postigla Unutrašnjeaustrijska dvorska komora obzirom na Dravski korpus godine 1687.

²² Vojni arhiv Beč, AFA 1687. Izvještaji generala Dünnewalda iz njegovog logora kod Požege 1687 X 3 i 1687 XI 2, 3 i 4.

²³ Bischoffhausen, 250-godišnjica, 59 i sl.

Priprema Unutrašnjeaustrijske dvorske komore za vojni pohod 1687.

Kampanja god. 1687. bila je četvrti vojni pohod Dravskog korpusa, za čiju se kompletnu opskrbu morala brinuti Unutrašnjeaustrijska dvorska komora. Radilo se — da pojedinačno nabrojimo — o:

1. opskrbi hranom i krmivom za vojnike i konje
2. barutu i municiji
3. svim drugim ratnim rekvizitima kao npr. materijalu za gradnju šančeva, potkovama, čavlima za potkove itd.
4. pontonskim mostovima preko Drave i Save,
5. opremi i vuči unutrašnjeaustrijskih artiljerijskih odjeljenja s 30 »komada« (topova) i transportu opskrbe
6. transportu ovih dobara vodenim putem po Muri, Dravi i Savi u operaciona područja koja su djelomično bila udaljena i do 600 km na doljnjem toku Drave i konačno o
7. podizanju poljskih skladišta hrane i vojnih pekara u operacionom području.

Zahtjevi koje je postavio Bečki ratni savjet i Bečki generalni frontovski komesarijat obzirom na opskrbu Dravskog korpusa i hrvatskih milicija za vrijeme kampanje 1687. bili su — kako ćemo to još pokazati u svim pojednostima — enormni²⁴.

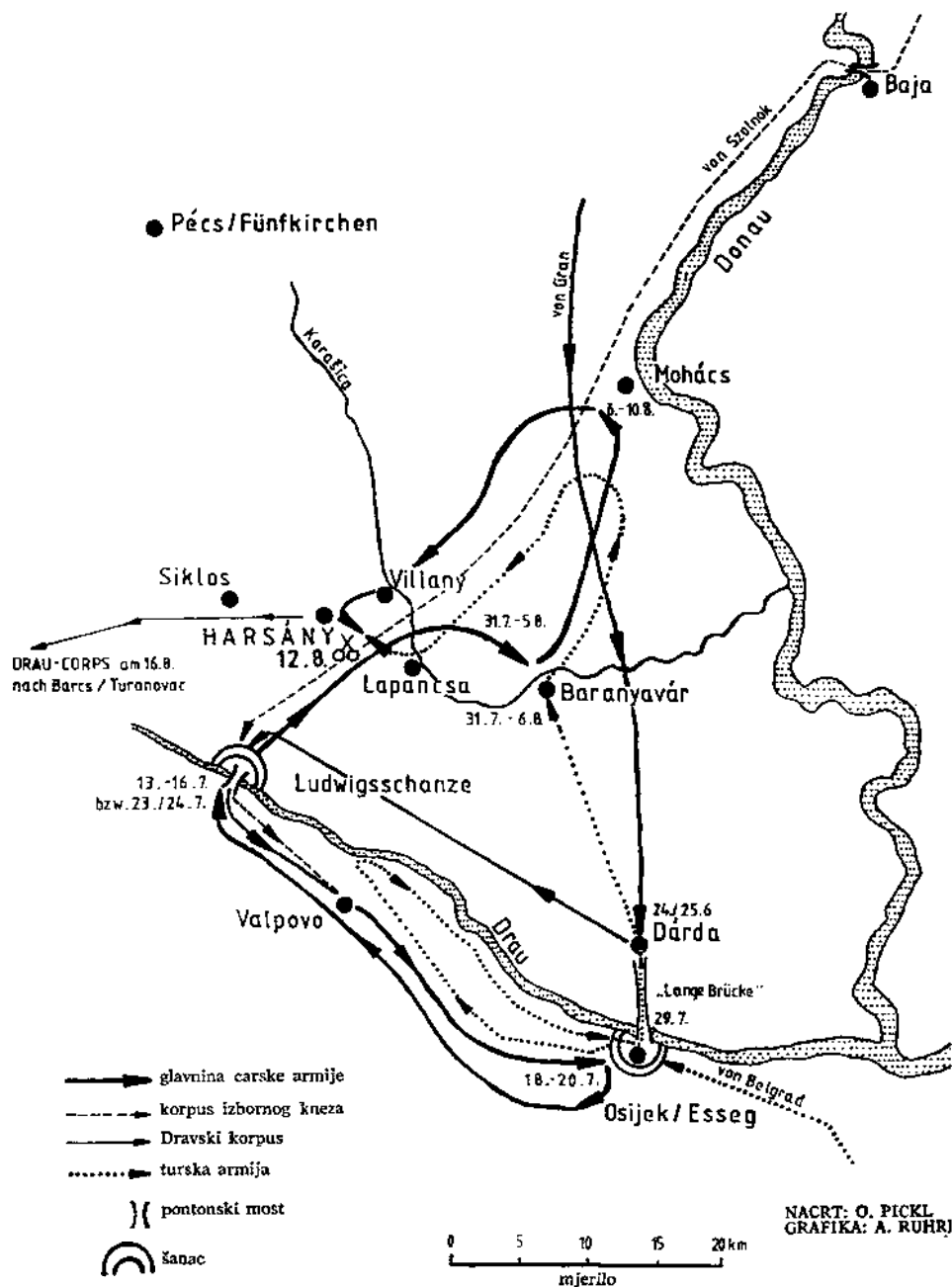
Oni su mogli biti savladani i zadovoljeni od strane Unutrašnjeaustrijske dvorske komore samo zahvaljujući njenim iskustvima koje je sakupila u toku ratnih pohoda 1684—1686. kao i »marnoj brižljivosti i budnosti« njenog predsjednika grofa Franz Adam Dietrichsteina kojeg je car Leopold s pravom uvijek nanovo hvalio. A pri tom su bečke centralne vlasti Unutrašnjeaustrijskoj komori koja je izradila predračun za kampanju god. 1687. u visini od najmanje 300.000 guldena isprva nisu mogle obećati nikakvu financijsku pomoć²⁵.

Tek je iznenadna smrt carice-udovice Eleonore omogućila caru Leopoldu I. da Unutrašnjeaustrijskoj dvorskoj komori bar jedan dio novaca, koji je Tržišni ured (Hallamt) u Aussee-u trebao platiti za njeno izdržavanje stavi na raspolaganje u obliku kredita. Pri tome se radi o svoti od 100.000 guldena, koja je dostavljena Unutrašnjeaustrijskoj komori u četiri kvartalne rate i trebala je dobiti kamate od 5%²⁶. Taj je carski zajam onda pokrio bar četvrtinu onih troškova (u visini od ukupno 394.884 guldena) koje je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora morala platiti za kampanju god. 1687.

²⁴ Odgovarajuće zapovijedi cara od 24. i 31. siječnja 1687. u HK 1687-II-22.

²⁵ Ibid., sl. 17' — 18.

²⁶ Ibid. HK 1687-II-22. sl. 82 i sl. Carev dopis od 22. ožujka 1687.

Slika 2: Pokreti carske armije, korpus izbornog kneza i Dravskog korpusa kao i turske armije god. 1867. do poslije bitke na brdu Harsany

ad 1: opskrba i krmivo

Što se tiče živežnih namirnica i stočne hrane Unutrašnjeaustrijska dvorska komora imala je zadatak da za kampanju 1687. pripremi najmanje 90.000 metričkih centi brašna (= 5.040 t) i 50.000 četvrtinki (kvintala, à 80 l = =40.000 hl) zobi²⁷.

To je približno odgovaralo žetvi žitarica s površine od 8.400 ha²⁸ i žetvi zobi sa približno 3.300 ha²⁹. Količina žitarica i zobi, koja je bila potrebna za vojni pohod 1687. odgovarala je dakle obradivoj površini od ca. 12.000 ha. A to je god. 1770. iznosilo ništa manje nego 17% cjelokupne površine pod žitaricama u Kranjskom vojvodstvu³⁰.

Takve količine »teških žitarica« i zobi dakako da se nikako ne bi mogle pribaviti od kraja 1686. do početka vojnog pohoda u svibnju 1687. iz Štajerske i Kranjske budući da su staleži Štajerskog vojvodstva morali na istom području³¹ osim toga nakupiti i oko 2.400 t žitarica godišnje za Vojnu krajinu³². Ali je predsjednik Dvorske komore grof Dietrichstein već 1684. imenovao nakupce žitarica kako za Korušku tako i za Štajersku, koji su za Korušku odredili mjesta Völkermarkt, Lavamünd i Dravograd, a za Štajersku Judenburg, Knittelfeld, Bruck i Celje kao sabirna mjesta. Do tih su mjesta prodavači morali transportirati žitarice; a u sabirnim stanicama brinuo se po jedan »faktor« za uskladištavanje, pakiranje i odašiljanje žitarica — možda već i za mljevenje žita. Od tih sabirnih stanica odn. mlinova su žitarice odn. većinom već brašno — transportirani u bačvama po Muri, Dravi i Savi do carskih opskrbnih centara odn. ratnih maga-

²⁷ Ibid., Carska zapovijed od 24. siječnja, točka 1.

²⁸ 1789. se prinos žitarica u Koruškoj i Štajerskoj kretao oko 670 kg/ha. Za vrijeme oko 1680./90. pretpostavljamo računavajući gubitke pri mljevenju prinosa od ca. 600 kg pšenica odn. žita po hektaru. — R. Sandgruber, Austrijska agrarna statistika od 1750. — 1918. u Hist. statistika Austrougarske u redakciji A. Hofmanna i H. Matisa. Po tabeli 48 bio je prinos žitarica 1789. u Koruškoj i Štajerskoj oko 670 kg/ha. Ako za vrijeme oko 1680. uključujući gubitke kod mljevenja pretpostavimo da je prirod po hektaru iznosio oko 600 kg, dobit ćemo obradivu površinu od oko 9.500 ha oranica. U Koruškom vojvodstvu je žetva 1789. iznosila: 7.200 t pšenice, 24.000 t raži, ukupno: 31.200 t. Znači da je oko 1684. 5.600 t brašna i teških žitarica iznosilo najvjerojatnije jednu petinu ili čak jednu četvrtinu ondašnje žetve pšenice odn. raži u Koruškoj.

²⁹ Oko 1789. kretao se prinos zobi u Kranjskom vojvodstvu oko 630 kg/ha. Stoga za vrijeme oko 1680./90. pretpostavljamo prirod od oko 550 kg zobi po hektaru.

³⁰ Po Sandgruberu, Agrarna statistika, tabela 165, kretao se prirod zobi u Kranjskom vojvodstvu oko 1850. oko 950 kg/ha; prinos god. 1850. je u Donjoj Austriji bio oko 50% iznad onog iz god. 1789. Za vrijeme oko 1680. nam se stoga čini da je primjereno pretpostaviti prirod od 550 kg/ha. 720 t zobi znači odgovaralo je oko god. 1680. žetvi sa ca. 1.310 ha. Ibid., tabela 15, iznosila je u Kranjskoj god. 1770. površina pod žitaricama 84.100 ha.

³¹ U Štajerskoj su se žitarice u prvom redu kupovale u okolici Neumarkta, Judenburga i Brucka kao i u okolici Celja, a u Koruškoj u kraju oko Friesacha kao i u dolini Lavant.

³² Pickl, Opskrba za Veliki turski rat, 118.

zina. Opskrbni uredi nalazili su se u Štajerskoj u gradovima: Graz, Radkersburg, Fürstenfeld, Mariboru, Ptuju i Celju³³; kao ratni magazini služili su 1686./87. Legrad, Dernje i Virovitica koja je osvojena 1684. Sjeverno od Virovitice osnovano je već 1684. kod Turanovca na Dravi utvrđeno skadište, koje je od onog doba služilo kao glavni opskrbni punkt za Dravski korpus³⁴. Budući da su se nakon ponovnog osvajanja Pečuha i Siklosa kasne jeseni 1686. vojne operacije premjestile u ovo područje moralo se 1687. kod *Ottove* na obali Drave južno od Siklosa, očito u kraju oko Gardisa, tj. oko 80 km istočno od Turanovca podići novi glavni opskrbni centar³⁵.

Zahvaljujući mudrim i dalekovidnim nakupima žitarica od strane Unutrašnjeaustrijske dvorske komore krajem god. 1686. bilo je u sabirnim stanicama i opskrbnim centrima kao i u Virovitici 60.074 centi (= 3.364 t) brašna, 18.247 centi (= 1.021 t) teških žitarica kao i 19.824 četvrtinki (= 15.859 hl) zobi. Do 10. ožujka 1687. uspjeli su povrh toga kupiti još 32.263 četvrtinki (= 1.812 t) žitarica i 16.853 četvrtinki (= 13.482 hl) zobi, tako da su sada zalihe iznosile ukupno 60.074 centi (= 3.364 t) brašna, 50.610 četvrtinki (2.834 t) žitarica i 36.677 četvrtinki (= 29.341 hl) zobi³⁶. Što se tiče žita i brašna stajalo je dakle dva mjeseca prije početka kampanje 1687. za 20.684 centi (= 1.158 t) ili 23% više na raspolaganju nego što je bilo izračunato da će za pohod trebati, tj. 90.000 centi. Međutim zobi je nedostajalo još 13.323 četvrtinki (= 10.658 hl) ili 26% predviđene količine.

Time se pri nabavljanju zobi za konje i opet pokazalo, da je za vrijeme turskih ratova većinom bilo teže nasmagati dovoljne količine hrane za konje nego li opskrbe za vojnike.

Za transport žita morao je komesar za opskrbu Benedikt Hirsch nabaviti potrebne bačve — u prvom redu startinske bačve po 525 l — a morao se pobrinuti i za mljevenje žitarica. U tu je svrhu Unutrašnjeaustrijska komora već sredinom siječnja 1687. naredila svim mlinarima i vlasnicima mlinova da u najkraćem roku počnu s mljevenjem carskog žita, čim njihovi mlinovi nakon kopnjenja leda opet postanu »upotrebljivi«³⁷. Kako je to bilo teško obzirom na ondašnje male kapacitete mljevenja pokazuje vijest da mlinari i vlasnici osam mlinova u okolici Graza za mljevenje 17.000 četvrtinki (= 925 t) žitarica trebaju dva mjeseca. Naknada za mljevenje jedne metričke cente (56 kg) žita iznosila je 6 krajcara; na osnovu te cijene iznosili su samo troškovi mljevenja za 17.000 četvrtinki 1.700 guldena³⁸.

Već dugo prije početka vojnih pohoda (krajem svibnja — početkom lipnja) počelo se i peći »biscotte« tj. dvopek (Zwieback) »koje je samo u slu-

³³ Ibid., 115 i sl.

³⁴ Ibid., 126 i sl.

³⁵ Mjesto Ottova ne može se više eruirati, ali se očito nalazilo istočno od Gardisa. Glavni opskrbni centar izgrađen je najvjerojatnije u blizini »Ludwigovog Šanca«, kojeg spominje Röder, Ratni pohodi 2, 21, koji se sa svoje strane nalazio na pola sata marša od Ottove.

³⁶ HK 1687-II-22, fol. 76 i sl.

³⁷ HK 1687-I-66, točka 3.

³⁸ HK 1687-III-14 i HK 1687-III-72.

čaju najveće nužde, ako se kruh ne bi mogao isporučivati dovoljno brzo in subsidium trebalo dijeliti, zato da bi se vojnici mogli osloboditi gladi!³⁹

U skladu s tim nalazila se već početkom travnja 1687. u Grazu, Legradu, Dernju i Virovitici zaliha od 6.810 centi (= 381,4 t) dvopeka a na Savi (u Krškom) i u Zagrebu zaliha od 2.283 centi (= 127,4 t). Ali je s posebnim naglaskom ukazano i na to, da dvopek u slijedećoj vojni po mogućnosti ne treba uskladištavati pod vedrim nebom, budući da su na taj način prilikom kampanje god. 1686. propale velike količine ovog visokovrijednog jela⁴⁰.

Zahvaljujući dalekovidnim i dobro planiranim aktivnostima Unutrašnjeaustrijske dvorske komore bile su dakle već početkom ožujka 1687. pripremljene živežne namirnice koje će biti potrebne za vrijeme kampanje 1687. za Dravski korpus.

Stoga se car Leopold I u dopisu od 22. ožujka 1687. zahvalio grofu Dietrichsteinu, predsjedniku Dvorske komore u Grazu, slijedećim riječima: *Naše posebno odobravanje izazvala je također vaša neobična brižljivost i marljivost pri pripremanju vojnog pohoda 1687. osobito u sakupljanju tako značajnih zaliha žitarica i zobi*. Neka Dvorska komora u Grazu nastavi s takvim žarom i u budućnosti⁴¹.

Na to su u Grazu bili rado spremni i dali su to Bečkoj centralnoj upravi s potrebnim samopouzdanjem do znanja, pravilno procjenjujući vlastite sposobnosti.

Naime, Bečki ured za vojnu opskrbu i brodarstvo označio je svojedobno ljude, kojima je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora povjerila organizaciju dopremanja opskrbe i gradnju pontonskih mostova, kao *'nedovoljno iskusne i školovane'* i stoga ponudio da iz Beča pošalje u Stajersku službenika za nabavku vojne opskrbe. Unutrašnjeaustrijska dvorska komora na to je izjavila da im za vojni pohod 1687. iz Beča ni u kom slučaju ne trebaju slati oficire za opskrbu, uz napomenu da za prošlih vojnih pohoda carske nakane od strane državnih službenika, koji su došli iz Beča, nimalo nisu unapređene nego im je to dapače škodilo; a to u prvom redu stoga jer su gospođa koja su iz glavnog grada prekomandom došla na Dravu ondje samo komandirala ali nipošto nisu htjela sama ponešto i napraviti, a da povrh toga bečki oficiri za opskrbu do sada uopće nisu smatrali potrebnim da predoče svoje obračune za godine 1684. i 1685, pa da se iz svih tih razloga Unutrašnjeaustrijska komora može bez daljnjeg odreći njihovih usluga⁴².

Tristotine godina nakon ove kritike Dvorske komore iz Graza obzirom na preuzetnost bečkih oficira za opskrbu unutrašnjeaustrijski historičar godine 1987. jedva da može prikriti svoj smješak. Izgleda da je bečki centralizam jednako tako neuništiv kao i preuzetnost nekih bečkih centralista obzirom na »provinciju«. Usprkos tome je za organizaciju pekara i magazina u operacionom području i god. 1687. od strane Bečkog generalnog komesarijata i opet poslan Elias Holzer na Dravu kao komesar za opskrbu.⁴³ Hol-

³⁹ HK 1687-II-22, fol. 92'.

⁴⁰ Ibid. Izvještaj Unutrašnjeaustrijske dvorske komore od 3. travnja 1687.

⁴¹ HK 1687-II-22, fol. 76 i sl.

⁴² Ibid. Izvještaj Unutrašnjeaustrijske dvorske komore od 10. ožujka 1687.

⁴³ Ibid. Dopis cara od 22. ožujka 1687, fol. 76 i sl.

zer je svoja iskustva kao vojni komesar za opskrbu očito stekao prilikom opskrbe carskih trupa na gornjeugarskim/slovačkim bojištima, ali nije bio upoznat s posve drugačijim okolnostima nakon dugogodišnjih ratova u posve opustošenim regijama na Dravi. Već onaj njegov svojedobno postavljani predračun za vojni pohod Dravskog korpusa god. 1686. u kojem je među ostalim za transport 24.000 porcija kruha dnevno tražio ništa manje nego 4.300 brodica, označila je Dvorska komora u Grazu kao čistu utopiju. U stvari je Unutrašnjeaustrijskoj dvorskoj komori za vrijeme vojnog pohoda 1686. uspjele da opskrbu izvrši samo s 300 brodica i 300 splavi, tj. s manje nego s jednom sedminom onoga što je Holzer tražio⁴⁴.

I za vrijeme kampanje 1687. Elias Holzer je — kao što je pokazano u napomeni br. 45 — postavljao zahtjeve koji su obzirom na situaciju duž Drave, tj. prirodu koja je podsjećala na prašumu — bili posve nerealistični i stoga neizvedivi.⁴⁵ To je nužno moralo dovesti do trzavica između hrvatskih graničara i njihovog komandanta grofa Ferdinanda Ernsta von Trautmannsdorfa koji su bili vrlo dobro upoznati s prilikama u Vojnoj krajini s jedne strane i Eliasa Holzera s druge strane. Da je u vojnom pohodu 1687. opskrba Dravskog korpusa, koji je od sredine kolovoza pojačan na 20.000 ljudi, a kratko vrijeme čak i opskrba čitave carske armije ipak funkcionirala na zadovoljavajući način, treba pod tim otežavajućim okolnostima u prvom redu zahvaliti umirujućem posredničkom djelovanju unutrašnjeaustrijskih činovnika Dvorske komore.⁴⁶

Sveukupno je Dravski korpus za vrijeme vojnog pohoda 1687. god. stvarno potrošio slijedeće količine opskrbe i stočnog krmiva: 79.318,78 centi brašna (= 4.441,8 t) tj. 71,6% zaliha i 32.532,5 četvrtinke zobi (= 22.772 hl) tj. 88,7% zaliha zobi. Povrh toga nalazila su se krajem godine 1687. u vojnim magazinima još slijedeće zalihe: 43.551 centi brašna (= 2.438,8 t) kao i 14.613 četvrtinki zobi (= 10.229 hl) za kampanju 1688.⁴⁷

ad 2: barut i municija

Dakako da je Dravski korpus trebao velike količine baruta. Djelomično ga je za kampanju 1687. isporučila Vatikanska država u Trst. Govori se o pošiljci od 500 centi (= 28 t) baruta, koji je u 260 lagela transportiran u Ljubljano i odande na 26 brodova do Zagreba, za što je za svaki brod trebalo

⁴⁴ Pickl, Opskrba za Veliki turski rat, 145 i sl.

⁴⁵ Grof Ferdinand Ernst von Trautmannsdorf izvještava u dopisu od 21. svibnja 1687. (HK 1687-VI-62), da je Holzer od njega zahtijevao, da bi jedan konvoj od oko 300 brodica na kojima se nalazilo osim 85 vojnika regimente Heister i nekoliko stotina hajduka, dakle ukupno oko 500 ljudi osiguravao s 300 graničara koji bi trebali marširati duž južne obale Drave i braniti taj konvoj od turskih napada. Trautmannsdorf veli da se na ovaj Holzerov prijedlog samo nasmijao, jer Drava krivuda između prašuma i močvara, tako da niti jedan jedini čovjek ne može marširati duž obale. Stoga je morao odbiti Holzerovu želju jer je neizvediva. Ona posada brodica s nešto preko 500 ljudi da je dovoljno naoružana da se uspješno samo brani od eventualnih prepada s turske, tj. sjeverne obale Drave.

⁴⁶ HK 1687-V-72, izvještaj Simon Judas Stuppana od 10. svibnja 1687. iz Dernja.

⁴⁷ HK 1687-XII-16.

platiti po 8 1/2 guldena. Od Zagreba uslijedio je transport sa 60 kola preko Ivanića do Koprivnice, što je po kolima koštalo 2 guldena i četvrtinku vina. Kod jedne daljnje pošiljke baruta, koja je obuhvaćala 138 centi (= 7,72 t) došlo je za vrijeme transporta od Trsta do Ljubljane kod Divače do katastrofe. Jedan od 74 lagela baruta nije bio dobro zatvoren, tako da se barut osipao; za vrijeme noćnog odmora u Divači barut se zapalio i 34 lagela s 64 1/2 centi baruta je eksplodiralo, uslijed čega je selo Divača i njegovi stanovnici pretrpilo velike štete.⁴⁸

Barut je osim toga bio i prilično skup; jedna centa (56 kg) baruta stajala je 30 guldena. Stoga se moralo obrađivati i stari, smočeni i pokvareni barut, da bi postao opet upotrebljiv. Taj je zadatak preuzeo dvorski barutar Christoph Linderemuth iz Graza.⁴⁹

Ukupno je Dravski korpus za kampanju 1687. trebao oko 1.350 centi (= 75,5 t) baruta u vrijednosti od ca 40.400 guldena.⁵⁰

Proizvodnja municije (bombi, granata i ručnih granata) kao i inih »vatrene rekvizita« većim se dijelom vršila u Dvorskom arsenalu u Grazu. Za njegovog inspektora imenovan je grof Viktor Jakob von und zu Prandegg; međutim rukovodilac poslova, koji su se u prvom redu obavljali u Dvorskom vatrometnom laboratoriju, bio je dvorski oružar Lorenz Egger⁵¹. Bombe lijevane iz metala pa i druge granate isporučivao je djelomično Ludwig von Waffenberg, jednim dijelom bečki »dvorski židov« Samuel Oppenheimer, a dijelom metaloprerađivač Thün iz Brucka. Centa ručnih i drugih granata stajala je 9 guldena, centa bombi 8 guldena⁵². »Bombe« i vatrene rekvizite izrađene iz drveta isporučivao je tokar Hans Jakob Groß, građanin Graza, koji je u tu svrhu upotrebljavao 'najbolje i vrlo dobro osušeno drvo'. Daljnje isporuke Dvorskom vatrometnom laboratoriju slao je dvorski bravar Balthasar Gindl, građanin Graza⁵³. 100 centi (5,6 t) vrlo važnih fitilja kupljeno je u siječnju 1687. u gradu Welsu za cijenu od 3 1/2 guldena po centu i poslano u dvorski arsenal u Grazu.⁵⁴

Ukupno je u kampanji 1687. na Dravi upotrebljeno 781 centi fitilja (= 43,8 t), a municije: 8.000 metaka raznih kalibara, 800 bombi, 443 karteča, 9.600 ručnih granata i 1.100 smolom napojenih vijenaca kao i 1.384 centi olova (= 77,7 t) za metke za muskete i drugih metaka.⁵⁵

Za opasne radove u Dvorskom arsenalu i u laboratoriju za vatrometno oružje primljeno je u siječnju 1687. među ostalim 25 novih konstablara, koji su zahvaljujući svojoj dobroj stručnoj izobrazbi mogli već u vojnom pohodu 1687. raditi u graničnim utverdama odn. kod unutrašnjegaustrijskih artiljerijskih odjeljenja.⁵⁶

⁴⁸ HK 1687-II-80.

⁴⁹ HK 1687-II-54 i 1687-IV-42.

⁵⁰ HK 1688-XI-37, fol. 8 i sl.

⁵¹ HK 1687-I-34.

⁵² HK 1687-I-90, HK 1687-III-35.

⁵³ HK 1687-III-69 i HK 1687-IV-47.

⁵⁴ HK 1687-I-27.

⁵⁵ HK 1688-XI-37, fol. 8 i sl.

⁵⁶ HK 1687-IV-35.

Bar je jedan dio a možda i sve artiljerijsko oruđe, koje je upotrebila unutrašnjeaustrijska artiljerija, lijevao Metardus Reig, dvorski vojni lijevač iz Graza. On je u zimi 1687. lijevao šest polukartauna i po komadu je dobio 200 guldena. Veljače 1687. naručeno je osim toga četiri četvrtkartauna od 12 funti, vjerojatno također kod Metardusa Reiga.⁵⁷

Iz svih tih vijesti jednoznačajno proizlazi da je sva municija, koju je Dravski korpus trebao za vojni pohod 1687, proizvedena u Dvorskom arsenalu u Grazu i da ju je Unutrašnjeaustrijska komora isporučila u područje operacija.

ad 3: ostali ratni rekviziti

I sve ostale »ratne rekvizicije« kao na primjer materijal za gradnju šančeva i opremu poljskih pekara morala je Dvorska komora dopremiti na lice mjesta. Među ostalim za kampanju 1687. potrebni su bili⁵⁸ 2.000 križnih maljeva (500 guldena), 2.000 sjekirica za fašine (250 guldena), zatim pila, dlijeta, svrdla, sjekira i 10.000 potkova (510 guldena) i 90.000 čavala za potkove. Ukupni troškovi za ove rekvizite označeni su u visini od nešto više od 7.400 guldena. Tome treba pribrojati opremu za poljske pekare kao što su razni bakreni kotlovi, brze vage, utezi, sita, korita za kruh, kablovi za miješanje itd.

ad 4: pontonski mostovi

U vojnim pohodima duž Drave od 1684.—1686. pontonski su mostovi igrali važnu ulogu, posebno onaj most koji je već u ljeto 1684. sagrađen kod Turanovca preko Drave i koji je u kasnoj jeseni 1686. omogućio markgrofu Ludwigu Badenskom njegovu uspješnu operaciju protiv Pečuha, Siklosa i Kaposvara⁵⁹. Za vojni pohod god. 1687. morala je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora prirediti ništa manje od 4 pontonska mosta za operacije na Dravi i Savi. A samo su glavna užad za ukotvljavanje i ostala užad stajala 2.770 guldena⁶⁰.

Nadalje je za te mostove trebalo još 747 izdubljenih stabala, 4.960 stabala građevnog drveta, 140.500 dasaka, 6 trokrakih sidra, 4.800 željeznih spونا, 34 velika lanca, 140 podvodnih kuka i velike količine ostalog alata (pijuka, bušilica, dlijeta, turpija, motovila, podizača kotvi itd.).⁶¹

Bilo je planirano da se najveći pontonski most sagrađi južno od Siklosa u blizini šanca podignutog kod *Ottove*. U tu je svrhu poslan graditelj mostova Groppenberger s nekoliko tesara i pomagača graditelja mostova iz

⁵⁷ HK 1687-II-9 i 1687-II-46.

⁵⁸ HK 1687-I-88 i 1687-I-90 odn. HK 1688-XI-37, fol. 10 i sl.

⁵⁹ Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 150 i sl.

⁶⁰ 8 glavnih užeta težine 6 centi svako, stajalo je 880 guldena, 16 užadi za sidra dužine po 15 hvati isto 880 guldena, 250 običnih užeta od 15 do 40 hvati 550 guldena, 4 čelična užeta po 150 hvati 117 guldena, različitih konopaca 256 guldena, daljnji vezovi 87 guldena.

⁶¹ HK 1687-II-22, fol. 40' do 43 odn. HK 1688-XI-37, fol. 10 i sl.

Beča na Dravu.⁶² I stvarno se u vojnom pohodu 1687. pokazalo, da je pontonski most preko Drave sagrađen južno od Siklosa kod »Ludwigovog šanca« koji je uslijed visokog vodostaja Drave mogao biti dovršen tek 9. srpnja 1687. imao odlučujuće strategijsko značenje. Vojvoda Karlo Lotrinški i izborni knez Max Emanuel von Bayern prešli su naime zajedno s oko 60.000 ljudi dva puta Dravu baš preko ovog pontonskog mosta koji se zapravo sastojao od 25 pojedinačnih mostova⁶³. On je vojvodi Karlu Lotrinškom omogućio da u bespuću donje Drave operira tako sretno, da je konačno dne 12. kolovoza 1687. na brdu Harsanyu izvojevao onu briljantnu pobjedu nad glavninom turske vojske, koju su savremenici općenito nazivali *osvetom za poraz kod Mohača* 1526. Kao posljedica ove briljantne pobjede carskoj je vojsci do kraja rujna 1687. pripala još i Sedmogradska kao i slijedeći gradovi s odgovarajućim tvrđavama: Osijek, Voćin, Orahovica, Pakrac i Požega i na kraju čitava Slavonija između Drave i Save.

ad 5: oprema unutrašnjeaustrijskog artiljerijskog odjeljenja
i odjeljenja za opskrbu i prijevoz

Već je uspješni pohod markgrofa Badenskog (»turski Luj«) kasne jeseni 1686. djelomično bio izvojevan zaslugom unutrašnjeaustrijskog odjeljenja za artiljeriju. Naime posade tvrđava Pečuha, Siklosa i Kaposvara nisu se mogle othrvati napadima unutrašnjeaustrijske artiljerije s 20 »komada« (topova). Zadnji se predao 12. studenog Kaposvar nakon četverodnevnog žestokog napadaja unutrašnjeaustrijske artiljerije. Kod ove opsade pet oružara iz Graza je palo, odn. podleglo svojim ranama ili upravo neljudskim naporima; pet daljnjih konstablera iz Graza su se za vrijeme opsade Kaposvara od hladnoće i gladi tako teško razboljeli, da su ih morali vratiti u Graz⁶⁴. Nakon završetka vojnog pohoda 1686. unutrašnjeaustrijska artiljerija i njoj priključeno odjeljenje za transport opskrbe je uslijed dugih marševa i npora bila većim dijelom uništena.

Ponovno postavljanje i naoružavanje unutrašnjeaustrijskog artiljerijskog odjeljenja i njenog voznog parka predstavljali su stoga jedan od najvažnijih zadataka Unutrašnjeaustrijske dvorske komore za vojni pohod god. 1687. Nadzor nad tim vršili su dvorski knjigovođa Zacharias Gottfried Freiherr von Webersberg i dvorski inspektor arsenala baron Prandegg lično⁶⁵. Već je 10. siječnja 1687. dvorski konjušar Johann Karl Frey dobio 650 guldena da bi zavrbovao poslužitelje artiljerije, pomagače i prevoznike⁶⁶; arsenal u Grazu istovremeno je dobio nalog da primi 25 novih konstablera, da ih zaposli kod proizvodnje municije i upotrijebi u novom vojnom pohodu⁶⁷. Što se tiče opreme moralo se izraditi 18 novih kola za opremu (648 guldena), 4 nova kola za prevoz stabala (100 guldena) i 9 taljiga. Samo su se troškovi

⁶² HK 1687-II-22, fol. 76 i sl.

⁶³ W. Boguth, Vojni pohod protiv Turaka u Ugarskoj god. 1687, phil. dis. (Beč 1911), pog. IX, 68 i sl.

⁶⁴ Pickl, Opskrba za veliki turski rat, 148 i sl.

⁶⁵ HK 1687-I-66, točka 5 i 1687-II-22, fol. 44.

⁶⁶ HK 1687-I-29.

⁶⁷ HK 1687-I-34.

užarskih radova procjenjivali na 500 guldena. Moralo se kupiti i 30 novih ormi, 50 novih sedla, 60 novih uzdi kao i 80 konja. Predračunom je predviđen izdatak od 6.935 guldena.⁶⁸

Na čelu komandnog štaba Unutrašnjeaustrijske dvorske komore za cjelokupnu ratnu organizaciju stajao je potpredsjednik Dvorske komore i vrhovni komesar za rat i opskrbu Johann André Zehenther, koji je kasne jeseni 1686. lično i na licu mjesta upravljao operacijama opskrbe u kraju oko Siklosa i Pečuha, pa je isto tako rukovodio i operacijama god. 1687. Njemu su bili odgovorni osim blagajnika i još dva činovnika, osim vojnog svećenika i ranarnika još 10 oficira odn. poslužitelja za opskrbu; plaća tih 16 osoba iznosila je 1.114 guldena mjesečno. Ovom su komandnom štabu bili podređeni svi oficiri koji su bili zaposleni kod unutrašnjeaustrijskih opskrbnih magazina i ostali poslužitelji pod vodstvom direktora za opskrbu i dvorskog knjigovođe Canduzziija.⁶⁹

Za oružje bio je odgovoran oružar Johann Paul Fruehwirt, koji je imao komandu nad 84 poslužitelja, među kojima je bilo 30 oružnika i njihovih 20 pomagača; on je bio zadužen i za gradnju pontonskih mostova s momčadi od 34 ljudi. Ovih 84 ljudi, koji su bili zaposleni u naoružanju, dobivali su plaću 1.045 guldena mjesečno⁷⁰.

Odjeljenje za artiljeriju i transport opskrbe pod rukovodstvom kaptana Johann Ferdinand Pachera obuhvaćalo je 30 topova s 414 konja i 186 poslužnika, među njima 162 kočijaša koji su dobivali ukupno 1.287 guldena mjesečno plaće. Što se tiče artiljerijskog oruđa (»armatura«) Unutrašnjeaustrijska artiljerija je raspolagala s: 5 polukartauna (24 funti), 2 falkone (6 funti), 5 »Quartierschlange« (12 funti), 12 pješadijska topa (3 funte) kao i 4 mužara (2 od 60 i 2 do 50 funti) i 2 petarde zajedno sa svim odgovarajućim priborom. To su bili: 46 kola za prijevoz vojne opreme, 20 kola za prijevoz balvana, 12 kola za lafete, 15 kola za tanad, 10 taljiga i 8 sedlasta kola za kartaune.

Nakon završetka vojnog pohoda 1687. artiljerijska su oruđa ostala u Siklosu, Osijeku, Voćinu, Požegi i Virovitici, a 3 polukartaune došle su u Budim⁷¹.

Unutrašnjeaustrijska je nabavka opskrbe bila odgovorna direktoru opskrbe dvorskom knjigovodi Canduzziiju. Njegova je dužnost bila da nadzire počevši od nakupaca opskrbe u Gornjoj i Donjoj Štajerskoj kao i u Koruškoj sve upravnike i poslužitelje carskih ureda za opskrbu i sve poljske urede za opskrbu koji su se nalazili na Dravi i Savi. Sve u svemu je kod opskrbe bilo zaposleno 257 ljudi, među njima za vrijeme pohoda po 4 pekarska majstora, 140 pekarskih pomoćnika i 40 nadničara odn. cjepača drva. Plaće ovih ljudi (257) koji su bili zaposleni kod opskrbe iznosila je mjesečno 2.500 guldena⁷².

⁶⁸ HK 1687-II-22, fol. 47.

⁶⁹ HK 1687-II-22, fol. 54.

⁷⁰ Ibid., fol. 54'.

⁷¹ Ibid., fol. 55 i sl. i HK 1688-XI-37, fol. 12 odn. fol. 20' i sl.

⁷² Ibid., fol. 57 do 61.

Sve u svemu je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora kod opskrbe svih oficira i momčadi koji su njoj bili podređeni postupala vrlo štedljivo: oficiri za opskrbu i njihovi poslužitelji koji su bili direktno podređeni Bečkom dvorskom vojnom savjetu dobivali su bitno veće porcije nego što je bilo uobičajeno u Unutrašnjoj Austriji, na koji je način Unutrašnjeaustrijska dvorska komora u svakom vojnom pohodu uštedila više od 30.000 guldena⁷³.

Posebno treba naglasiti da je Dvorska komora u Grazu za vojni pohod 1687. po prvi put odobrila jednog »medicusa«, pa i oprobano kirurga, koji je ujedno trebao vršiti i dužnost vojnog apotekara. Posljednji je poticaj za to dao izvještaj ratnog komesara Kößlera upućenog predsjedniku Dvorske komore Dietrichsteinu; Kößler je oko Nove Godine 1687. izvještavao iz osvojene tvrđave Pečuha o katastrofalnoj situaciji bolesnika. Izvjestio je da je tako, da jedva koji vojnik koji legne bolestan ima šansu da ustane. Ako se u Pečuh ne pošalje liječnik, kirurg i apotekar, stajalo je dalje u izvještaju, onda će uslijed odumiranja starih vojnika rat vjerojatno trajati tako dugo dok će mladi vojnici opet postati starim vojnicima.⁷⁴

ad 6: transport opskrbe u područje operacija

Najteži je zadatak Unutrašnjeaustrijske dvorske komore bio bez svake sumnje da te ogromne količine živežnih namirnica, krmiva, municije, materijala za gradnju šančeva i pontonskih mostova kao i drugih ratnih potrepština dopremi u područje operacija na doljnjem toku Drave. Bilo kako bilo udaljenost od gornjoštajerskih opskrbnih centara Neumarkt, Judenburg i Knittelfeld do u područje operacija iznosila je 600 km, a od Graza odn. Radkersburga, Maribora i Ptuja iznosio je put opskrbe do Osijeka 500 do 540 km. Obzirom na katastrofalno stanje putova i cesta u operacionom području duž Drave bila bi opskrba kopnenim putem nesavladiva. Stoga je trebalo na najbolji mogući način koristiti vodene puteve po Muri i Dravi. Budući da je vožnja brodom na pogon po kroz nebrojene rukavce i meandre na tekućoj Dravi koja je osim toga na mnogim mjestima bila gotovo posve zakrčena deblima koja su stršala u vodu, bila nemoguća, moglo se ovdje kao transportno vozilo jedino upotrebljavati splavi i brodice za put nizvodno⁷⁵. Carski oficir za opskrbu Elias Holzer, kojeg su iz Beča poslali u Unutrašnju Austriju, je za opskrbu Dravskog korpusa u vojnom pohodu god. 1686. za 24.000 porcija kruha dnevno izračunao upravo gigantsku sumu od 4.300 brodica, nabavka kojih bi koštala 77.500 guldena. Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora 1686. taj zadatak obavila u stvari sa samo 600 brodica odn. splavi — tj. jednom sedminom količine koju je izračunao bečki upravnik opskrbe⁷⁶. Ali čak se i taj broj brodica i splavi mogao nasmagati jedino zahvaljujući činjenici da su pravovremeno zaključeni odgovarajući ugovori s majstorima splavarima odn. lađarima, na koji su način ovi potonji bili

⁷³ Ibid., fol. 86.

⁷⁴ HK 1687-I-1, fol. 5 do 7.

⁷⁵ Usp. Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 145 i sl. i 153 i sl.

⁷⁶ Ibid., 145 i 161.

obavezni za isporuku određenog broja brodica i za transport žitarica iz gornjoštajerskih magazina do Graza.

Na osnovu iskustva iz god. 1686. Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora krajem siječnja 1687. naredila svom adjunktu Johann Carl Apostel von Apostolenu⁷⁷ da zaključi odgovarajuće ugovore i za godinu 1687. Apostel je zadužio dva majstora splavara iz Brucka da do kraja rujna 1687. isporuče 200 brodica à 18 guldena, odn. da na njima transportiraju žitarice do Graza. Graditelj brodica Wilhelm Reindl iz Leobena bio je spreman u istom vremenskom razdoblju namaknuti 400 brodica i da već do kraja svibnja isporuči u Graz najmanje 100 takvih brodica — djelomično već zajedno s žitaricama. Gradonačelnici odn. gradski suci Brucka i Leobena obavezali su se istodobno posebnim ugovorima da će majstore brodica u svojim gradovima što više potpomagati pri sakupljanju ljudi koji su potrebni za lađarenje.⁷⁸ Iz ovih se ugovora razabire da je savjetnik Wilhelm Reindl iz Leobena bio inspektor triju sabirališta za brodice u Knittelfeldu, St. Lorenzenu kod Knittelfelda i Weißkirchenu i da je obavezao tamošnje graditelje brodica⁷⁹ na izgradnju obećanih 400 brodica. Isto su i tri majstora splavi iz Knittelfelda i dva iz Judenburga ugovorima bili vezani da carske zalihe žitarica iz »judenburškog kraja« prevezu do Graza. Žitarice su u tu svrhu zapakirane u startinske bačve (po 521 l) i moralo ih se smjestiti vrlo visoko na splavima zato da se žito ne smoči. Transport na Muri počinjao je na rječnom pristaništu u Knittelfeldu, do kuda se žito dopremalo transportnim kolima iz Judenburga. Naplata za transport za jedan startin žita od Judenburga do pristaništa u Knittelfeldu iznosila je 42 krajcara; troškovi za transport splavima do Graza za jedan startin fiksirani su sa 1 1/2 guldena. Oba majstora splavi iz Judenburga obavezala su se da će god. 1687. svaki odaslati po 300 startina teških žitarica i 100 startina zobi⁸⁰. To je odgovaralo količini od 2.100 hl⁸¹.

U skladu s tim već početkom veljače 1687. zaključenim ugovorima trebala je Dvorska komora u Grazu od svibnja do listopada samo od tih pet gornjoštajerskih graditelja brodica i splavi dobiti isporuku od 600 cijelih brodica. Zajedno sa splavima i brodicama koji su se upotrebljavali u trgovačkom prometu na Dravi izgledalo je da su tako osigurani kapaciteti potrebni za opskrbu kampanje god. 1687.

Dakako da je bilo posebno važno da već prije početka kampanje odgovarajuće veliki broj brodica i splavi stoje na raspolaganje. Doduše, inspektor za opskrbu je 6. travnja 1687. u Radkersburgu stvarno već imao na raspolaganju 34 cijelih, 29 tričetvrt- i 3 polubrodica — ukupno znači 66 brodica

⁷⁷ HK 1687-I-66 i HK 1687-II-22. Izvještaj Johann Karl Apostel von Apostolen.

⁷⁸ Ibid., fol. 29 i sl.

⁷⁹ Kao graditelji brodica imenovani su Georg Pichler iz St. Lorenzena kod Knittelfelda i Philipp Artner iz Zeltwega. Spone i čavle za brodice isporučivali su među ostalim kovač čavala Georg Edlinger iz Göša.

⁸⁰ Ibid., fol. 29 do 31.

⁸¹ Graditelji splavi u Knittelfeldu su bili Ruepp Lanegger, Georg Lanegger i Matthias Zollgeier; graditelji splavi u Judenburgu su bili Sebastian Ritzmaier i Balthasar Payr.

— kao i 22 splavi⁸², ali taj broj nije bio ni približno dovoljan da se obave transporti koji su bili potrebni pri početku vojnog pohoda. Zbog toga su predostrožno krajem travnja poslali adjunkta Dvorske komore Apostel von Apostelena u Gornju Štajersku, da bi graditeljima broдика isplatio 2.000 guldena predujma i da požuri što je moguće više proizvodnju broдика. Doživio je vrlo neugodno iznenađenje kad je vidio da graditelji broдика u Brucku na Muri, St. Lorenzenu kod Knittelfelda, u Knittelfeldu i Zeltwegu/Weißkirchenu još nisu mogli nabaviti potrebne daske za dno i stranice broдика. Po njihovim su navodima pilari odbijali da ove specijalno jake daske izrađuju posebno, jer su prvo morali izvršiti radove za svoje zemaljske gospodare. Od strane vlade je na to upućena zemaljskoj gospodi »stroga zapovijed« da svoje pilare smjesta upute da moraju izraditi potrebne daske za brodice i da ih bez odugovlačenja isporuče graditeljima broдика po uobičajenim cijenama.

U tom su kontekstu interesantni navodi graditelja broдика koliko tih broдика mogu izgraditi u tjedan dana: ona dva majstora iz Brucka na Muri su rekli 6, majstor iz St. Lorenzena isto 6, majstor iz Knittelfelda 4, a majstor iz Zeltwega 5; to je ukupno značilo 21 broдика tjedno, tako da se dogovorenih 600 broдика moglo proizvesti za 28 tjedana. Što se tiče gotovih broдика nalazilo se oko 10. svibnja kod »brodarskih luka« 16, a u Leobenu daljnjih 18, dakle ukupno 34 brodice⁸³.

A te su brodice bile nužno potrebne u Legradu na ušću Mure u Dravu. Od tamo odn. od Dernja polazio je 10. svibnja pod vodstvom bečkog kome-sara za opskrbu Elias Holzera prvi veliki transport za gradnju magazina kod *Ottove*, koji je obuhvaćao 42 brodice i 23 splavi⁸⁴. Između 1. i 6. lipnja otposlane su iz Dernja u operaciono područje kod Siklosa⁸⁵ na 68 broдика i 12 splavi daljnje velike količine opskrbe i materijala za gradnju pontonskih mostova. Otprilike u isto doba trebao je inspektor arsenala baron Prandegg za transport unutrašnjeaustrijskog artiljerijskog odjeljenja iz Graza do Dernja 50 broдика i splavi i proračunao je troškove transporta do Dernja s 4.000 fl., a do Siklosa s 6.000 guldena⁸⁶.

Kako te brojke pokazuju trebalo je samo u prvim tjednima vojnog pohoda — tj. do 10. lipnja oko 200 broдика i splavi. Slijedećih tjedana do 21. srpnja potrebe su rasle i dalje, tako da proizvodnja broдика nije mogla slijediti taj tempo, iako se radilo i nedjeljom i praznicima⁸⁷.

Oba graditelja splavi odn. broдика iz Brucka izjavila su tom prilikom da proizvodni troškovi za jednu brodicu i njen transport do Graza iznose 21 1/2 fl., t. zn. 3 1/2 guldena više nego što im plaćaju. Dvorski je knjigo-

⁸² HK 1687-IV-55, fol. 28. — Brodice na Muri imale su slijedeće dimenzije: dužina 6—7 hvati = 11,3 — 13,2 m; širina 2—2 1/2 hvati = 3,8 — 4,4 m; dubina odn. visina 24—30 cola = 0,63 — 0,78 m. Hidrografska dodatna tabela o cestama i vodenim putevima u Štajerskoj, poglavlje o rijeci Muri.

⁸³ HK 1687-V-12.

⁸⁴ HK 1687-V-72, izvještaji od 7. i 10. svibnja.

⁸⁵ HK 1687-VI-30, ekstrakt od 6. lipnja.

⁸⁶ HK 1687-V-72, izvještaj od 16. svibnja.

⁸⁷ HK 1687-VII-44, izvještaj od 21. srpnja.

vođa Canduzzi potvrdio točnost troškovnika kojeg je podastro graditelj splavi Michael Eisenpaß iz Brucka, iz kojeg proizlazi da izrada jedne brodice stoji 19 fl.⁸⁸. Od toga otpada 15 1/2 fl. na materijal a samo 3 1/2 fl. ili 18,5 % na nadnice. Za vožnju od Brucka do Graza dobivaju »vozači« i »burjaci« za nadnicu i opskrbu daljnjih 2 1/2 guldena⁸⁹.

Zahvaljujući svojoj mudroj predostrožnosti Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora mogla usprkos uskih grla, koja su povremeno nastajala, u vrijeme vojne 1687. uvijek opet nasmagati potrebna sredstva za transport vodenim putevima. Ukupno je za kampanju 1687. upotrebljeno 764 brodice i splavi; ne računajući one koje su razne »stranke« prepuštale uz naplatu ili koje je vojska na silu rekvirirala⁹⁰. Koje su se količine vojske, konja, opskrbe i municije i drugih ratnih rekvizita transportirale na taj način pokazat ćemo na drugom mjestu.

Prepreke i poteškoće kod vožnje splavima i brodicama po Muri i Dravi

Za vožnju brodicama i splavima po Muri u ono je doba lanac razapet kod Peggaua predstavljao veliku opasnost. Poglavar samostana u Vorauu htio je (kao vlasnik gospodstva Peggau) na taj način prisiliti sve vozače splavi i brodice da u Peggau plate taksu za vožnju po Muri. Ali često pri lošim vremenskim prilikama i vjetru brodice i splavi nisu mogle pristati uz obalu i onda je postojala opasnost da brodice i splavi potonu kod lanca. Jednako je opasna bila vožnja splavima i brodicama kod Gratweina gdje je prelat iz Voraua također podigao obrambeno postrojenje; Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora tražila da odstrani tu utvrdu kao i lanac kod Peggaua; majstori splavari izjavili su da su spremni da plate taksu ili u Frohnleitenu ili kao godišnji paušal⁹¹.

Od Graza do Radkersburga je vožnja splavima i brodicama bila tako dobro organizirana da tu praktički nije bilo problema; ali od Radkersburga nizvodno je transport vodenim putem postajao teži. Radkersburški ribari — kako su nazivali majstore splavare — smjeli su brodice s opskrbom voziti samo do ugarske granice kod Murskog Središća. Oni su tražili za transport jedne cijele brodice s posadom od četiri lađara na toj pruži dužine ca. 50 km 8 guldena. Doduše, Dvorska je komora u proljeće 1687. izjavila da je to preskupo i pokušala spustiti cijenu na 6 1/2 guldena. U prosincu je fiksirana

⁸⁸ HK 1687-VII-7.

⁸⁹ Ibid. Troškovi za izradu jedne brodice u Brucku na Muri su iznosili: 60 debelih dasaka à 8,8 kr.: 8 fl., 2 ogradna debla: 1 fl. 15 kr.; 8 kopči à 6 kr.: 48 kr.; čavli od borovine, bukovi klinovi i otpad: 1 fl. 40 kr.; 4 »*khüpfena*« à 7 1/2 kr.: 30 kr.; 2 užeta i 2 vesla: 36 kr.; 1 »*prittl*«, 2 vrbe: 5 kr.; 60 velikih željeznih čavala: 1 fl.; 700 kuka: 1 fl. 10 kr.; nadnica za graditelje: 3 fl. 30 kr.; za stojne daske, vrbene vezice i klinove 30 kr.; nadnica za vožnju do Graza: vozaču i burjaku 1 fl. 30 kr. uz to opskrbu, doručak kao i vino i kruh za obojicu »*na vodi*«: 56 kr.

⁹⁰ HK 1688-XI-37.

⁹¹ HK 1687-II-56.

na 6 fl. 45 kr., a za dionicu od Murskog Središća do Legrada na 7 1/2 guldena⁹². Od Murskog Središća do Legrada na utoku Mure u Dravu preuzimali su hajduci Zrinskog transporte⁹³. Naime, odavle se moralo računati s prepadima posada u tvrđavama Kaniža odn. Szigetvar koje su se još nalazile u turskim rukama. Stoga je za vodeni put od Graza do Legrada (ca 190 km) bilo potrebno 4 dana, što se označavalo kao brzi transport⁹⁴. Od Legrada i nedalekog, nešto južnije smještenog magazina za opskrbu u Dernju do glavnog opskrbnog centra Turanovac (zračne linije 70 km, vodenim putem ca 90 km) pretežno su hrvatski graničari iz Ivanića, Križevaca odn. Koprivnice obavljali transport brodica i splavi po Dravi. Posebno je skup bio transport od glavnog opskrbnog centra Turanovca dalje do *Gradisca* = Gordisa (ca 90 km) odn. do *Ottove*, onog južno od Siklosa na Dravi izgrađenog šanca (ca 120 km). Kasne jeseni 1686. tražili su hrvatski hajduci iz Ivanića i Koprivnice za put od Dernja do *Gradisca* po glavi 1 gulden, a od *Gradisca* do *Ottove* i opet po jedan gulden po glavi. Hrvatski oficiri, koji su pratili transporte, tražili su za iste pruge po 6 guldena po glavi⁹⁵. Osim toga su hrvatski graničari tražili isplatu vozarine uvijek prije polaska; oni se nisu ukrcavali na brodice sve dok nisu dobili svoju naknadu.

10. svibnja 1687. prisilili su hrvatski hajduci, koji su služili kao lađari, da im se za dionicu Legrad—Siklos (ca 210 km) umjesto dogovorenih 9 fl. isplati pola guldena više. Više od 300 hajduka ukrcalo se na brodice koje su bile spremne za polazak tek onda kad im je Elias Holzer očitao kao »dodatak na opasnost« (zbog mogućih turskih napada) odobrio zahtijevanu povišicu na 9 1/2 fl. po glavi⁹⁶. Koje su poteškoće oficiri za opskrbu iz Graza povrh toga imali povremeno s hrvatskim graničarima i njihovim vojvodama pokazuje slijedeća epizoda. Ona nam daje interesantan uvid u mentalitet ovih graničara koji su bili obilježeni desetljećima dugim ratom protiv Turaka u Vojnoj krajini, čega nisu bili pošteđeni ni njihove vojvode odn. njihovi štajerski pukovnici. Za vrijeme opsade tvrđave Pećuh listopada 1686. dobio je vojvoda Georg Verderber iz Ivanića zapovijed da s 300 hrvatskih hajduka iz Ivanića, Koprivnice i Križevaca provede transport opskrbe, municije i drugih dobara za armiju od Turanovca, naravno uz naplatu. Iako su kapaciteti za transport (tj. brodice i splavi) bili vrlo oskudni, Verderber je u Turanovcu uzeo dvije transportne brodice, natovario ih s devet startina vina i spustio se s njima po Dravi do *Ottove*. Bez svake sumnje se nadao da će prodajom vina napraviti unosan posao. Uostalom, to se desilo u isto vrijeme kad je armija za vrijeme opsade Siklosa jedan dan ostala bez opskrbe jer se dodatne pošiljke hrane nisu mogle izvršiti dovoljno brzo i u dovoljnim količinama. Povrh toga je Verderber, iako nije sudjelovao u transportu opskrbe ipak tražio da se njemu i njegovim hajducima dva puta isplate nadnice od 276 guldena za transport: jednom od predsjednika Unutrašnje-austrijske dvorske komore André von Zehentnera i drugi put od generala

⁹² HK 1687-IV-55, fol. 26 i sl.

⁹³ Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, str. 134 i sl.

⁹⁴ HK 1687-V-72.

⁹⁵ HK 1687-II-28, fol. 16.

⁹⁶ HK 1687-V-72, izvještaj S. J. Stupana.

von Thurna, koji je kasnije pokušao silom utjerati tu svotu od komesara za opskrbu barona von Zehenthera. To je dovelo do žestoke tužbe Unutrašnje-austrijske dvorske komore protiv generala Philippa von Thurna, koji je trebao dati satisfakciju (tući se na dvoboju) s baronom von Zehentnerom zbog uvrede⁹⁷. Međutim još prije nego što je u proljeće 1688. došla carska odluka o ovom sporu baron von Zehenthner je umro. Očito je podlegao naporima kojima je bio izložen kao unutrašnjeaustrijski komesar za opskrbu u vojnim pohodima god. 1686./87.

Na osnovu iskustava iz vojnih pohoda od 1684. do 1686. služili su se 1687. za transport kruha na Dravi brodicama kakve su bile uobičajene na Muri. God. 1687. otpremene su iz poljskog magazina i pekara u Dernju porcije kruha koje su bile određene za armiju na brodicama do glavnog magazina Turanovac. Treba pretpostaviti da se na jednoj cijeloj brodici moglo transportirati 10.000 do 11.000 porcija kruha u ukupnoj težini od 7 t, zatim 212 hl zobi i još municije. Transportni su troškovi za posadu od četiri čovjeka na pruži od Dernja do Turanovca iznosili 12 guldena⁹⁸, znači po glavi 3 fl. To je bilo relativno jeftino.

Za prijevoz žitarica iz Koruške do Maribora služili su se splavima koje su bile uobičajene u tim krajevima, jer su opasne hridine kod Fale onemogućavale vožnju brodicama. Da bi nasmagali potrebno drvo za splavi pozvan je među ostalim i vicedomus biskupa od Bambergu u Wolfsbergu, da naredi svojim podanicima da prodaju drvo za gradnju splavi. Opat sv. Pavla izjavio je da je spreman da gradi pilane, kako bi osigurao potrebne daske za dno splavi za transport opskrbe. Glavno je uporište splavarenja na Dravi bilo u Mariboru. Tek od tog su se punkta dalje mogle i na Dravi upotrebljavati brodice⁹⁹.

Vozarina je za jednu natovarenu splav od Maribora do Legrada na Dravi iznosila 13 fl. 15 krajcara, dok se splavarima na Muri za prugu približno iste dužine od Radkersburga do Legrada moralo plaćati 25 fl., dakle gotovo dvostruku sumu¹⁰⁰.

Izdaci za brodice i splavi kao i transportni troškovi do područja vojnih operacija uvijek su bili glavna stavka u cjelokupnim izdacima. Za vojni pohod 1686. iznosili su proračunati troškovi oko 100.000 guldena, znači približno jednu trećinu cjelokupnih izdataka od 282.000 guldena¹⁰¹. Za kampanju 1687. nemamo nažalost tako detaljnih podataka, ali 1687. mora da su obzirom na 27 % povećani broj brodica i splavi troškovi za ova vozila na vodi i za transport iznosili najmanje 120.000—130.000 guldena ili trećinu ukupnih izdataka od oko 395.000 guldena¹⁰².

⁹⁷ Ibid. i Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 151, opaska 171.

⁹⁸ HK 1687-XI-20.

⁹⁹ O. Pickl, Mura i Drava kao prometni putovi prema jugoistoku, u: Internacionalni kulturnohistorijski simpozij Mogersdorf 7 (1977), str. 225—240, i HK 1687-II-37.

¹⁰⁰ HK 1687-XII-9.

¹⁰¹ Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 160 i sl., prilog 9.

¹⁰² God. 1687. trebali su 764 brodica i splavi u usporedbi s 600 god. 1686.

Uostalom, glavni problemi nisu proizlazili iz transporta vodenim putevima nego većinom tek kod transporta na kotačima kopnenim putevima. Tako su npr. Tataři 2. srpnja napali jedan konvoj od 20 kola koji se kretao prema Pečuhu. Ratnu su kasu od 10.000 guldena doduše mogli spasiti, ali od 100 poslužitelja ubijeno ih je odn. zarobljeno 40, a 9 kola s brašnom i 58 volova su bili izgubljeni¹⁰³.

Posebno je teško bilo organizirati opskrbu počevši od rujna 1687. nadalje, kada je dio Dravskog korpusa u jačini od oko 20.000 ljudi pod generalom Dünnewaldom isprva operirao protiv tvrđave Voćin koja se nalazila na udaljenosti od ca 40 km od opskrbnog logora Turanovac, a nakon 14. rujna operirali su još dalje u unutrašnjosti prema Požegi i Pakracu. Grof Dünnewald uputio je 25. rujna oštar prosvjed Dvorskom ratnom savjetu, da njegove trupe dobivaju ili pljesnivi ili pokvareni kruh, kojeg »ni jedan čovjek ne može jesti«, ili ako je kruh dobar, onda dobiju samo trećinu porcije koja ih sljeduje. Da konjici uglavnom nedostaje sijeno, a armiji u Dernju tvrdog krmiva, što sve iz Unutrašnje Austrije najhitnije treba poslati po Dravi do Osijeka¹⁰⁴.

Iz vrlo detaljizirane i oštre istrage koju je na osnovu ovih pritužbi provela Unutrašnjeaustrijska dvorska komora možemo razabrati vrlo interesantne pojedinosti. Iako je između 14. kolovoza i 13. listopada iz Legrada i Dernja isporučeno na 41 brodici ukupno 500.783 porcija kruha (= 560,8 t), 117.881 porcija dvopeka, 3.375 centi (= 189 t) brašna, 9.724 četvrtinki (= 777.920 l) zobi i 69 centi (= 3,86 t) soli poljskim opskrbnim centrima¹⁰⁵ očito je da je transport kopnenim putem funkcionirao samo onda ako su regimente same išle po svoje sledovanje. Početkom rujna bili su putevi u brdovitom dijelu Slavonije nakon dugih kiša tako podlokani da su veće količine kruha u Turanovcu duže vremena uskladišteni u brodicama »na vodi«, zbog čega je kruh postao pljesniv. Zbog toga je Dvorska komora velikim dijelom okrivljavala samog generala Dünnewalda, jer 14. rujna nakon što su krenuli prema Voćinu nije ostavio nikakve dispozicije, kuda vojsci u buduće treba slati kruh¹⁰⁶. Doduše, istraga je pokazala također i to, da su rujna u Virovitici u dvije krušne peći na zapovijed upravitelja Jakoba Schranzhofera pekli kruh iz pokvarenog brašna a vodu za to su uzimali iz blatne kaljuže. Povrh toga su u Virovitici osam dana pekli kruh za vojsku bez soli jer im je ponestalo soli. Poslije toga se pokazalo da pokvareni kruh zbog kojeg se tužio general Dünnewald potječe iz Virovitice¹⁰⁷, naprotiv, kruh ispečen u vojnim pekarama u Legradu, Dernju i Siklosu — a to je bila većina — bio je besprijekorne kvalitete.

Impozantne su bile količine vojske, obrtnika, opskrbe, artiljerije, municije, materijala za pontonske mostove, drugog ratnog materijala i dodatne opskrbe, koje su god. 1687. transportirane po Muri i Dravi u operaciono područje. Elias Holzer npr. zapovijedio je da se 10. svibnja od Dernja

¹⁰³ HK 1687-VIII-34.

¹⁰⁴ HK 1687-XI-20, fol. 3 odn. fol. 43 i sl.

¹⁰⁵ Ibid., fol. 20 i sl.

¹⁰⁶ Ibid., fol. 46 i sl., izvještaj od 15. listopada 1687.

¹⁰⁷ Ibid., saslušanja fol. 36 i sl., odn. fol. 45 i sl.

transportira uz pomoć od više od 300 hajduka i 85 vojnika na 42 brodice i 23 splavi čitavi materijal za magazin koji se podizao kod Siklosa kao i drvo za pontonske mostove¹⁰⁸, zatim 92 obrtnika, 12 kola za proviant, 48 konja, 2.688 centi (= 150,5 t) brašna, 516 1/2 centi (= 28,9 t) dvopeka i 2.391 četvrtinki (= 1.912,8 hl) zobi za *Ottovu*¹⁰⁹.

Od 1. do 6. lipnja su iz unutrašnjeaustrijskih opskrbnih centara i arsenala na 68 brodica otpremljene slijedeće količine oružja, municije i opskrbe za Siklos¹¹⁰:

1. Od artiljerije i transporta opskrbe svi oficiri, obrtnici i pomagači zajedno s 400 konja, 46 oružanih kola, 30 kola za trupce, 10 taljiga i 1 poljska kovačnica; 4 oruđa (2 falkaune i 2 regimetska oruđa) zajedno s 500 tanadi, 6,8 t baruta, fitilja i olova kao i 8 paradnih kola, kola za oružje i tanad.

2. Što se tiče opskrbe: 6.738 centi (= 379,9 t) brašna, 65.600 porcija (= 36 t) dvopeka, 37.000 porcija (25,2 t) kruha, 4,6 t soli i 1.522 četvrtinki (= 1.217 hl) zobi kao i 117 volova za klanje.

3. Na 12 splavi dopremljen je i materijal za 1 leteći i tri daljnja pontonska mosta¹¹¹ u operaciono područje¹¹².

Između 7. lipnja i 20. srpnja otpremljeno je daljnjih 31.274 centi (= 1.751,3 t) brašna, 850 hl zobi, 6.450 porcija dvopeka (= 3,5 t) i 7.473 porcije kruha (= 8,4) u magazin kod Siklosa¹¹³.

Samo što se tiče opskrbe bilo je dakle između 10. svibnja i 21. srpnja otpremljeno u kraj oko Siklosa 2.280 t brašna, 68 t dvopeka, 12,5 t kruha i 3.980 hl zobi (= ca 300 t). To ukupno iznosi 2.660 t ili 266 željezničkih vagona à 10 t.

Za vrijeme čitavog pohoda 1687. vršeni su — kako smo već gore spomenuli — neprestano transporti iz Legrada i Dernja u područje operacija, zadnji između 1. i 24. studenog na 96 brodica 8.295 centi (= 464,5 t) brašna, 5.141,4 četvrtinki (= ca 411 t) zobi i 157.000 porcija kruha (= 175 t) za opskrbu tvrđava Virovitica, Siklos, Pečuh, Kaposvar i Osijek¹¹⁴. Ali da bi se te tvrđave kao i utvrđena mjesta Voćin i Valpovo opskrbili za sedam mjeseci (tj. do 30. svibnja 1688) potrebnim živežnim namirnicama za posade bila je još potrebna doprema daljnjih 11.700 centi (= 656 t) brašna i 17.280 hl (= ca 1.600 t) zobi¹¹⁵.

Tu ogromnu količinu opskrbe kao i materijal potreban za opravak tvrđave Osijek trebalo je isporučiti u najkraće vrijeme, naime tako dugo dok

¹⁰⁸ Radilo se o: 495 balvana, 950 dasaka za mostove, 6.097 drugih dasaka, 30 dvostrukih dasaka, 15.889 jednostavnih dasaka, 16.300 čavala, 2.000 čavala za letvice, 1.500 čavala za pod, 325 letvica od šindre i 60 dasaka za pod.

¹⁰⁹ HK 1687-V-72.

¹¹⁰ HK 1687-VI-30.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Za ta 3 pontonska mosta trebalo je: 806 debla za mostove, 1.632 daske za mostove, 1.114 specijalnih dasaka, 1.767 običnih dasaka i 20.300 čavala.

¹¹³ HK 1687-VII-44, prilog 3.

¹¹⁴ HK 1687-XII-16, fol. 15 i sl.

¹¹⁵ Ibid., fol. 11—16.

je »voda još otvorena«, tj. dok se Drava još nije zamrzla i time prestala biti plovna za splavi i brodice. Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora doduše odmah stavila na raspolaganje 12.000 guldena za fortifikacione radove u Osijeku, ali je izjavila da nije u stanju da isporuči onih 100 splavi čije drvo su kanili upotrijebiti za podizanje palisada u Osijeku¹¹⁶. A sijeno se također nije moglo transportirati Dravom do Osijeka, jer su stabla koja su visila do vode onemogućavala prolaz kako visoko natovarenih splavi tako i po dvije spojene brodice. Predsjednik Dietrichstein je ukazao na to, da bi iz tih razloga bilo znatno lakše a i jeftinije opskrbljivati Osijek iz Budima vodenim putem po Dunavu¹¹⁷. Dvorski je vojni savjet u Beču stvarno prihvatio taj prijedlog¹¹⁸.

Usprkos poteškoćama da se nabave potrebne brodice i splavi ipak su garnizoni Virovitica, Voćin, Valpovo, Osijek, Siklos, Pečuh i Kaposvar još krajem 1687. opskrbljeni živežnim namirnicama i svim drugim potrebnim materijalom tako da su te utvrde kao i utvrđena mjesta u Slavoniji (Požega, Pakrac, Cernik itd.) u proljeće mogli poslužiti kao polazišne točke za kampanju 1688.

Ukupna količina ratnog materijala i opskrbe za vojni pohod 1687. procjenjuje se na 15.000—20.000 t. Žitarice i brašno trebalo se vodenim putem transportirati iz kraja oko Neumarkta — Judenburga na udaljenosti od oko 600 km, a oružje i municiju pretežno iz Graza na udaljenosti od oko 500 km u operaciono područje oko Osijeka i Siklosa. Od toga su se veliki dijelovi tog materijala morali kopnenim putem dovesti u kraj oko Požege i Pakraca.

Pogotovo na sektoru transporta i dopreme dodatnog materijala bila je carska armija u to doba vidljivo nadmoćna nad svojim osmanlijskim protivnikom. Doduše, Unutrašnjeaustrijskoj je dvorskoj komori uvelike pri tom pomagala okolnost, da je mogla upotrebljavati Dravu i Muru kao transportne puteve, ali baš na doljnjem toku Drave su do 19. stoljeća vladale prilike koje su uvelike podsjećale na prašumu. To je u tolikoj mjeri otežavalo vožnju splavima i brodicama, da se 1776. pomišljalo na to, da se od Zavrča kod Varaždina do Vukovara — tj. na dužini od 260 km zračne linije paralelno s Dravom izgradi kanal, da bi se omogućila plovidba i uzvodno, što do tada na Dravi nije bilo moguće¹¹⁹.

ad 7: podizanje magazina za vojnu opskrbu i poljskih pekara

Dok se god. 1685. kruh koji je bio određen za armiju još najvećim dijelom pekao u Grazu ili Radkersburgu, u Mariboru (260 t) i Ptujju (270 t) i manje količine i u Legradu (52 t) i Varaždinu (32 t) kao i u Čakovcu (27 t), već su za vojni pohod god. 1686. izgrađene u Legradu i Dernju po 12 novih

¹¹⁶ Ibid., fol. 19. Ovdje je lista zatraženog materijala za izgradnju šančeva: među ostalim 800 taljiga, po 1.000 lopata i pijuka, 200 ručnih i 100 tesarskih sjekira itd.

¹¹⁷ HK 1687-XI-1, fol. 18' i sl.

¹¹⁸ HK 1687-XII-16, fol. 30 i sl.

¹¹⁹ Pickl, Mura i Drava, ovdje 230.

krušnih peći. Na taj su način u Legradu stajale na raspolaganju ukupno 17. a u Dernju ukupno 15 krušnih peći. Isto su i u Virovitici uz postojeće sagradili još 6 novih krušnih peći. To znači da je u neposrednoj etapi između Legrada i Virovitice bilo približno 40 krušnih peći¹²⁰.

Budući da se pretpostavljalo da će se operacije god. 1687. premjestiti u područje oko ušća Drave, dobila je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora već u siječnju 1687. nalog da južno od Siklosa na Dravi na prikladnom mjestu podigne 30 krušnih peći s potrebnim magazinima kao i smještajem za ljude koji će raditi u poljskim pekarnama. Preduvjet za to je dakako bio, da komandanti Siklosa i Pečuha na odgovarajući način utvrde šanac kod *Ottove*, koji je kasnije nazvan »Ludwigov šanac«, i da ga vojno osiguraju¹²¹. Osim toga je bilo potrebno da se materijal za gradnju tih 30 krušnih peći nabavi u okolici Siklosa, da se onamo pošalju obrtnici i nadničari i konačno se trebalo pobrinuti i za to da se drvo koje je potrebno za rad krušnih peći »nasijeće« u najbližoj okolici. Rukovodstvo oko podizanja tog poljskog magazina i poljskih pekara trebao je preuzeti inspektor za opskrbu Elias Holzer koji je bio poslan iz Beča¹²². Međutim budući da se ni do početka travnja nije pojavljivao u Grazu, povjereni su pripremni radovi unutrašnjeaustrijskom oficiru za opskrbu Michaelu Mayeru koji je bio stacioniran u Pečuhu¹²³. On je trebao sve pripremiti tako da bi se kod Holzerovog dolaska odmah moglo početi s radovima. Za gradnju krušnih peći bilo je potrebno 30 zidara, 20 tesara i 60 pomagača. Akcija vrbovanja tih obrtnika u Grazu pa i u Koruskoj i Kranjskoj isprva je imala samo vrlo malo uspjeha. U Grazu niti jedan obrtnik nije bio spreman da preuzme taj opasan posao u blizini Siklosa¹²⁴.

Pa ipak su početkom svibnja potrebni obrtnici bili spremni; 10. svibnja krenulo je 20 zidara i 1 dvorski zidarski majstor, 20 tesara s jednim majstorom, 4 kovača i 1 vezač zajedno s konvojem za gradnju krušnih peći i magazina pod vodstvom Eliasa Holzera za Siklos. S njima je i 1 pekarski majstor s 44 pomoćnika krenuo na put¹²⁵. Ti su se obrtnici i pekarski pomoćnici koji su isprva radili kao pomoćna radna snaga, tako energično prihvatili posla na gradnji magazina i krušnih peći da je tamo već 20. srpnja 20 krušnih peći bilo u pogonu, u kojima se u roku od 24 sata moglo ispeći 22.000 do 24.000 porcija kruha. Daljnjih 10 krušnih peći je bilo u gradnji. Poljska je pekara u Pečuhu u isto vrijeme mogla dnevno ispeći 20.000 por-

¹²⁰ Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, 145.

¹²¹ Ovaj šanac sagrađen kasne jeseni 1686, kod *Ottove* su u noći od 6. na 7. ožujka napali oko 800 janičara i 200 spahija s ručnim granatama. Polovica od 60 hajduka koji su branili šanac već je palo, kad je major baron Orlick pritekao baš u pravi čas sa 400 konjanika i nešto Hrvata u pomoć braniteljima koji su se nalazili već u teškoj situaciji. On je tako srčano napao nadmoćne Turke da je oko 600 Turaka ostalo na nasipima a 40 su ih mogli zarobiti. Sa carske je strane bilo samo 5 mrtvih i 8 ranjenih. — Pickl, Opskrba za Veliki turski rat, 154, opaska 184.

¹²² HK 1687-IV-22, fol. 76. i sl. točka 10 i HK 1687-IV-54.

¹²³ HK 1687-II-22, fol. 82 i sl. točka 8.

¹²⁴ HK 1687-IV-22 i HK 1687-IV-31 (za Korusku).

¹²⁵ HK 1687-V-72, ekstrakt.

cija kruha¹²⁶. To znači da je vojsci samo u kraju oko Pečuha — Siklosa dnevno stajalo na raspolaganju 42.000 — 44.000 porcija kruha.

Ukupno je za vrijeme ratnog pohoda 1687. u 4 poljske pekare (Legrad, Dernje, Pečuh i kod Siklosa) radilo 4 pekarska majstora i 140 pekarskih pomoćnika koji su mjesečno dobivali plaću u visini od ukupno 1.110 guldena. Tome treba pribrojiti 40 drvosječa za nabavku potrebnog drva za loženje, koji su mjesečno dobivali 160 fl. plaću¹²⁷. U poljskoj pekari kod Siklosa taj su posao obavljali kmetovi iz okolice¹²⁸.

Poljske pekare velikih kapaciteta u Pečuhu i Siklosu uvelike su olakšale operacije u ovom području kao i u smjeru Osijeka, i privremeno su uvjetovale takvo stanje da su komplicirani i skupi transporti iz Legrada i Dernja postali suvišni. Međutim kada je nakon pobjede na brdu Harsanyu Dravski korpus od 25. srpnja iz okolice Turanovca i Virovitice operirao u smjeru Voćin — Požega, prebačen je dio pekarskih pomoćnika iz Siklosa u Dernje¹²⁹, jer je opskrbljivanje vojske odanle kao i iz Legrada niz Dravu bilo lakše. Povremeno se u prva tri tjedna rujna kruh pekao i u krušnim pećima koje su se nalazile izvan Virovitice. Na zapovijed korumpiranog upravitelja Jakoba Schranzhofera morali su pekarski pomoćnici koji su bili porijeklom iz Kranjske peći s vodom iz bara i djelomično iz pokvarenog brašna onaj loši kruh¹³⁰ koji je bio povodom, da je general Dünnewald 25. rujna poslao onaj žestoki protest.

Otprilike je u isto vrijeme u Legradu veći dio pekarskih pomoćnika tako teško obolio da je od 17 krušnih peći samo još 7 bilo u pogonu. Stoga se pokušalo pomoću vojnika gornjorajnske pješadijske regimente koja je bila stacionirana kod Legrada, nastaviti rad u poljskim pekarama.¹³¹

Nakon osvajanja Osijeka 5. listopada poboljšala se opskrba situacija na doljnoj Dravi i to u velikoj mjeri, jer je u Osijeku zaplijenjena znatna količina rezervi živežnih namirnica. Dakako da su morali od toga odstupiti glavnoj carskoj armiji koja je operirala na Dunavu brašna za četiri dana.¹³²

Kada se sredinom listopada, dakle već pri kraju kampanje 1687. dio regimenata počeo povlačiti s doljnog toka Drave generalitet je propustio da o tome obavijesti komesarijat za opskrbu, tako da su poljske pekare u Legradu i Dernji ostale u punom pogonu i u slijedećem vremenu isporučile 14.000 porcija kruha u Sopje, gdje su duže vremena uskladišteni »na vodi«. Dvorska je komora zapovijedila 3. studenog da se te zalihe pošalju u Pečuh i Osijek, iako su se bojali da »će takav kruh biti pljesniv ili čak pokvaren«.¹³³ U Osijeku naime nije bilo krušnih peći, tako da se onim 30 kompanijama koje su bile stacionirane tamo brašno isporučivali in natura, i svaka je

¹²⁶ Ratni arhiv Beč AFA 1687 /6/ 11.

¹²⁷ HK 1687-II-22, fol. 61 i sl.

¹²⁸ HK 1687-VI-26, izvještaj Eliasa Holzera.

¹²⁹ HK 1687-XI-20, fol. 31 i sl.

¹³⁰ Ibid., fol. 45 i sl.

¹³¹ Ibid., fol. 47 i sl.

¹³² HK 1687-XI-1, fol. 21 i sl., Izvještaj Eliasa Holzera od 18. listopada.

¹³³ Ibid., fol. 19.

kompanija sama morala peći svoj kruh. Ali je nedostajala sol, a i nabavka drva za loženje je bila teška. Međutim se Elias Holzer nadao sredinom listopada da će još prije početka zime za garnizon u Osijeku moći interimi-
stički izgraditi tri krušne peći.¹³⁴

U studenom 1687. morala se izvršiti opskrba 7 tvrđava između Blatnog jezera i Save za okupno 7 mjeseci (do 30. svibnja 1688), za što je bilo potrebno 11.719 centi (= 656,3 t) brašna (usp. prilog br. 2). Do početka prosinca Unutrašnjeaustrijska je dvorska komora ne samo tu količinu nego povrh toga još 2.982 centi (= 167 t) brašna isporučila tvrđavama Virovitica, Voćin, Valpovo, Osijek, Siklos, Pečuh i Kaposvar.¹³⁵

Za opskrbu tvrđava u Slavoniji koje su ležale u blizini Save je general Dünnewald zapovijedio da se iz okolnih sela koja su Turci napustili rekvirira do 9. studenog za Požegu 2.000 vagana, a za Cernik 1.200 vagana žitarica. Naprotiv se stanovnicima kršćanskih sela nisu oduzimale žitarice a zbog njihovog siromaštva nije im se nametala ni kontribucija. Međutim već su u prosincu u garnizonu u Požegi bili u velikoj nuždi i što se tiče hrane i što se tiče krmiva; čak su i slamu morali dovoziti (furažirati) na udaljenosti od 2 milje (14 km)¹³⁶.

Gornjerajnsku pješadijsku regimentu, koja je bila stacionirana na »ekstremnoj granici« u utvrđenim mjestima Pakracu, Siraču, Kamingradu i Kraļjeva Velika trebali su stanovnici i vlasi u okolnim mjestima preko zime opskrbljivati kruhom i mesom a u slučaju nužde davati im i vojnu potporu.¹³⁷

Na taj su način početkom prosinca 1687. bili stvoreni preduvjeti da se sva ova mjesta koja su osvojena u kampanji 1687. održe preko zime. Budući da su se novoosvojena područja smatrala slobodnim vlasništvom carskog pobjednika htjelo ih se urediti i njima upravljati po vlastitom nahođenju, a da pri tom stari zakoni i ugarski staleži ne predstavljaju obavezu.¹³⁸ Zbog toga je još u studenom 1687. dvor poslao dvorskog ratnog savjetnika pukovnika grofa Christoph Dietmayra von Schallenbergu isprva u Graz u svrhu uređenja 'status oeconomici et militaris' između Drave i Save. Njegov je zadatak bio da se s predsjednikom Unutrašnjeaustrijske dvorske komore Franz Adamom von Dietrichsteinom posavjetuje o tom, da li se mogu smoći iz »conquistierten Landen und Örthern« (= iz osvojenih zemalja i mjesta) potrebna sredstva za opskrbu carske vojske za operacije godine 1688. odn. što se u te krajeve mora poslati. Da bi suradnja između Unutrašnjeaustrijske dvorske komore i grofa Schallenbergu bila što tješnja trebala mu je Dvorska komora u Grazu dati jednu kvalificiranu osobu kao pratioca u osvojena područja.¹³⁹ Gotovo u isto vrijeme je Unutrašnjeaustrijska dvorska ko-

¹³⁴ Ibid., fol. 21'.

¹³⁵ HK 1687-XII-16, fol. 4. i sl.

¹³⁶ Vojni arhiv Beč AFA 1687/11/3, Dünnewaldov izvještaj od 9. studenog 1687. i HK 1687-XII-39, izvještaj generala Thünga od 12. prosinca 1687.

¹³⁷ Ibid., AFA 1687/11/3.

¹³⁸ Usp. Th. Mayer, Upravna reforma u Ugarskoj nakon turskih vremena (Beč — Leipzig, 1911), str. 16 i sl. i Pickl, Opskrba u Velikom turskom ratu, str. 152.

¹³⁹ HK 1687-XII-16, fol. 30 i sl., dopis od 10. studeni 1687.

mora pozvana da s jedne strane javi u Beč koliko je potrošeno opskrbe, baruta, municije i drugih ratnih rekvizita, a s druge strane da u suradnji s predsjednikom unutrašnjeaustrijskog dvorskog savjeta grofom Lesliejem i grofom von Schallenbergom izvijeste o materijalu koji će biti potreban za kampanju god. 1688. na Dravi i Savi.¹⁴⁰

Izdaci i potrošnja za kampanju 1687.

Opširan izvještaj o troškovima i izdacima Dravskog korpusa u vojnom pohodu 1687. poslala je Unutrašnjeaustrijska dvorska komora 4. ožujka 1688.¹⁴¹ Dakako da su tu bili uvršteni i izdaci do 26. veljače 1688. (usp. prilog 1).

Što se tiče gotovog novca izdano je bilo 394.884 guldena. Specifikacija podijeljena na 10 točaka za izdatke u gotovini na žalost nam ne daje informacije kako su se kretali izdaci za pojedine stavke (mi smo ih obradili u točkama 1 do 7), kao npr. opskrba i stočna hrana, barut i municija, transportni troškovi itd. Najveći dio izdataka jednostavno je subsumiran pod 1. U toj sumi od 228.410 guldena nisu obuhvaćeni samo troškovi za opskrbu i krmivo, nego i za nabavku »brodskog materijala« (splavi i brodice) i troškovi transporta.

Detaljnije informacije dobivamo o potrošnji opskrbe. Što se tiče živežnih namirnica i stočne hrane potrošilo se 1687: 79.318 centi (= 4.441,8 t) brašna i 35.532 četvrtinki (= 26.025 hl) zobi¹⁴². Od toga je do 5. prosinca 1687. iz unutrašnjeaustrijskih opskrbnih magazina bilo poslano: čistog brašna 58.157 centi (= 3.256,8 t) i 1.370.885 porcija kruha, koji (po 82 po centi) odgovaraju 16.667 centi (= 933,4 t) brašna. Soli je potrošeno 1.633 centi (91,5 t).¹⁴³

Do 26. veljače 1688. su zalihe u unutrašnjeaustrijskim opskrbnim magazinima opet porasle na 78.681 centi (4.375,3 t) brašna i žitarica i na 29.420 četvrtinki (= 23.536 hl) zobi¹⁴⁴. Znači da su već tada raspolagali gotovo s čitavom zalihom brašna i žitarica u ukupnoj težini od 80.000 centi koja je bila naručena za kampanju 1688. Od planiranih 75.000 četvrtinki zobi je doduše u tom času u magazinima bilo svega 40%.¹⁴⁵

Posao kojeg je trebalo obaviti oko transporta također je bio ogroman. Gigantske su već bile samo količine opskrbe, municije, građevnog materijala i materijala za gradnju šančeva koji se morao vodenim putem uputiti na odredišta, a povrh toga trebalo je transportirati i cjelokupnu unutrašnjeaustrijsku artiljeriju s 30 oruđa zajedno s transportnim sredstvima

¹⁴⁰ Ibid., fol. 33 i sl., dopis od 16. prosinca 1687.

¹⁴¹ HK 1688-XI-37.

¹⁴² Ibid., fol. 7 i sl.

¹⁴³ HK-XII-16, fol. 7 i sl.

¹⁴⁴ HK 1688-XI-37, fol. 15.

¹⁴⁵ Ibid., fol. 16 i sl., dopis generala Rudolph von Rabatta. Po tome je trebalo za kampanju 1688. na Dravi i Savi dopremiti 80.000 centi (= 4.480 t) brašna i 75.000 četvrtinki (= 60.000 hl) zobi. Kao glavni poljski magazin bio je predviđen Osijek, a na Savi Zagreb.

za nju s ukupno 346 ljudi, 414 konja i 106 kola za prevoz vojne opreme, kolima za lafete, kolima za tanad i taljigama.¹⁴⁶

Što se tiče *materijala za gradnju mostova* transportirana su 4 pontonska mosta i 1 »leteći« most, a uz to potrebna momčad i obrtnici.¹⁴⁷

Da bi se transport sveg tog materijala mogao stvarno obaviti sa samo 764 splavi i brodica, čini nam se u prvi mah problematično. Korisni teret jedne »cijele« brodice iznosio je najviše 250 centi, tj. 14 t¹⁴⁸. Znači da se na 764 splavi i brodica moglo transportirati najviše 10.700 t.

Ali samo količina transportirane opskrbe (brašno, zob, kruh, dvopek) iznosila je najmanje 6.525 t.¹⁴⁹ Onih 30 oruđa unutrašnjegaustrijske artiljerije zajedno sa svim potrepštinama i municijom kao i materijal za gradnju šančeva i mostova mora da je iznosilo višestruku količinu od ovih 6.500 t. Cjelokupna težina transportiranog materijala mora stoga da je iznosila 15.000—20.000 t. Ova se naizgledna proturječnost između postojećih transportnih kapaciteta od najviše 10.700 t na 764 splavi i brodica i stvarno transportiranog materijala rješava na slijedeći način. Nemali dio opskrbe išao je samo do Legrada i Dernja odn. do Turanovca. Tamo su onda iste brodice i splavi stajale na raspolaganju za daljnji transport. Transportni kapaciteti od 764 brodica i splavi mogli su se znači na ovom 600 km dugom putu koristiti više no jedanput.

ZAKLJUČAK

God. 1970. je u Grazu prilikom simpozija o djelovanju turskih ratova naš mnogo prerano preminuli prijatelj Ingomar Bog (26. 5. 1987) o problemu opskrbe vojske i financiranja rata prije svega u Austriji 16. i 17. stoljeća izrekao vrlo dobru formulaciju: »Cjelokupnost privrednih i logističkih preduvjeta za ove pobjede (nad Turcima), a time i njihove posljedice za svjetsku povijest ostale su u tami.«¹⁵⁰ On je tada u svojem prilogu izvjestio među ostalim o predračunu Bečke dvorske komore za ratnu godinu 1689. i o svim poteškoćama koje su proizlazile iz financiranja i nabavke opreme i opskrbe i daljnjih oblika realizacije tog predračuna. Svoj je referat o opskrbi vojske i financiranju ratova završio konstatacijom: »Premalo od tih stvari je naučno ispitano,« ali nas je ujedno ohrabrio da detaljno istražimo spomenutu problematiku¹⁵¹. Nadamo se da je ovaj rad doprinos rješavanju problematike koju je Ingomar Bog postavio.

¹⁴⁶ HK 1688-XI-37, fol. 8—12'.

¹⁴⁷ Ibid., fol. 10 i sl.

¹⁴⁸ Pickl, Opskrba za veliki turski rat, 227.

¹⁴⁹ U tu svrhu je 35.530 četvrtinki zobi obračunato kao po 1 centa à 56 kg, što iznosi 1.990 t.

¹⁵⁰ I. Bog, Turski rat i agrarna privreda, u: Privredne posljedice turskih ratova, Gradačka istraživanja privredne i socijalne povijesti 1, redakcija O. Pickl (1971) 13—26, citat str. 13 i sl.

¹⁵¹ Ibid., 26

Već samo obzirom na financiranje, ono što je Dvorska komora u Grazu uspjela napraviti graniči s čudom. Ona je od god. 1684. pa do kraja 1687. potrošila više od jednog miliona guldena za naoružanje i opskrbu Dravskog korpusa¹⁵², a od toga joj je Bečka dvorska komora nadoknadila svega 200.000 fl. — od čega pak 100.000 samo kao posudbu¹⁵³. Kako je predsjedniku Dvorske komore grofu Franz Adamu von Dietrichsteinu uspjelo, da pored tekućih izdataka unutar četiri godine stvori još nešto više od jednog miliona guldena za ratove protiv Turaka treba tek istražiti.

Nakup ogromnih količina žitarica, njihova meljava i transport opskrbe i krmiva iz Gornje Štajerske i Koruške preko više od 600 km u operaciono područje na donjem toku Drave još je od. 1684. iz godine u godinu bolje organizirano, a funkcioniranje poljskih magazina i poljskih pekara u Legradu, Dernju i Turanovcu stalno se poboljšavalo; poljska pekara kod Siklosa je 1687. u najkraće vrijeme stvorena tako rekuć iz ničega. Proizvodnja i pravovremena isporuka »brodskog materijala« bila je jednako teška kao i vožnja splavima i brodicama po zapuštenom donjem toku Drave, koji je sličio prašumi. Ali sve su te teškoće savladane, jednako kao i stalni napadi na konvoje opskrbom za Pečuh i Siklos od strane turskih posada u Kaniži i Szigetvaru. Konačno je priprema za gradnju 5 pontonskih mostova, njihov transport u operaciono područje kao i njihovo podizanje na Dravi koja je u to doba imala vrlo visoki vodostaj u srpnju i krajem kolovoza 1687.¹⁵⁴ neposredno pridonijela vojnom uspjehu ratnog pohoda, tj. kako pobjedi na brdu Harsanyju tako i osvajanju Slavonije i tako važne utvrde kao što je to Osijek.

Time je Dvorska komora u Grazu odn. Štajerska stekla velike zasluge za vojne uspjehe u ratnim pohodima od 1684. do 1687, posebno u kampanji 1687, što je imalo dalekosežne političke posljedice.

¹⁵² Usp. gore nakon napomene 8 troškove vojnih pohoda 1684. — 1686. i povrh toga za 1687. daljnjih 394.884 fl.

¹⁵³ Prvi put 100.000 fl. za 1686. (Pickl, Opskrba za Veliki turski rat, 143 i sl.). Obzirom na zajam od 100.000 fl. za 1687. usp. tekst uz opasku 24.

¹⁵⁴ Misli se na gradnju pontonskog mosta koji se sastojao od 25 djelimičnih mostova izgrađenih od 6. do 9. srpnja kod »Ludwigovog šanca«, a po kojem je carska armija dva puta prešla Dravu, kao i na gradnju mosta 25. kolovoza 1687. kod Barsca—Turanovca, koji je omogućio prelaz preko Drave uz ponovno visoki vodostaj. (Svi naslovi rasprave objavljeni su na njemačkom jeziku i prevedeni na hrvatski ili srpski jezik — op. prev.)

PRILOG br. 1

1688 II 26, Graz

Dvorska komora
(HK 1688-XI-37, fol. 6)

Izdaci za Dravski korpus u vojnom pohodu 1687.

Izvadak

o slijedećim različitim zdacima za rat opskrbu, koji su plaćeni u godini 1687. i do sadašnjeg vremena, kao

1. za različitu kupljenu i dopremljenu opskrbu i druge ratne izdatke	228.410	fl. 43 2
2. Gosp. Johann Adree von Ferrentallu od Michaela Mayera za podmirenje ratne blagajne do sada dano	68.335	fl. 30
3. Za fortifikaciju i održavanje milicije	20.247	fl.
4. Zbog kupljenog artiljerijskog željeza, granata i drugih u dvorski arsenal dobavljenih rekvizita	27.384	fl.
5. Gosp. Ferdinandu Pacheru, artiljerijskom kapetanu za podmirenje njegovih izdataka	15.800	fl.
6. Gosp. dvorskom građ. pisaru zbog narudžbi brodica i drugih izdataka	12.703	fl.
7. Različitim obrtnicima je bilo isplaćeno	11.812	fl. 55
8. Novac za isporuke i opskrbi najam isplaćeno je	4.512	fl. 6 1
9. Mladim konstablerima za njihovo izdržavanje	1.876	fl.
10. Za zarobljene Turke	800	fl.
suma	394.884	fl. 14 3

Dvorski ured za financije.

PRILOG br. 2

1687-XII-1

(po HK 1687-XII-16
fol. 11 i sl. — 16)

Nacrt za opskrbu garnizona na Dravi
od 1. studeni 1687. do 30. svibnja 1688.

Garnizon	dnevno sledovanje*	znači u 7 mjeseci sledovanja	otuda brašna u centima
Virovitica	457	96.460	1.176,25
Voćin	153	32.410	395,2
Valpovo	165	34.650	422,6
Osijek	3.168	665.280	8.113,17
Siklos	896	174.720	2.130,73
Pečuh	1.399	259.134**	3.160
Kaposvar	456	82.082	1.001,12
	6.694	1.344.736	16.399,07

* 82 sledovanja iz 1 cente (= 56 kg) brašna

** samo za 6 mjeseci

Garnizon	uskладиšteno brašno u centama	brašno koje još treba stići	višak
Virovitica	479,5	696,95	—
Voćin	—	395,2	—
Valpovo	1.436,14	—	1.013,5
Osijek	1.647,34	6.465,8	—
Siklos	5.423	—	3.292,27
Pečuh	—	3.160,19	—
Kaposvar	—	1.001,12	—
	8.985,98	11.719,06	4.305,77

Zusammenfassung

DER ANTEIL DER STEIERMARK AM TÜRKENSIEG VOM BERG HARSANY 1687

Ein Beitrag zur Logistik des »grossen Türkenkrieges«

Othmar Pickl

1970 hatte beim Grazer Symposion über die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege unser viel zu früh verstorbener Freund Ingomar Bog († 26. Mai 1987) zum Problem der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem im Österreich des 16./17. Jahrhunderts sehr treffend festgestellt: "Das Insgesamt der wirtschaftlichen und logistischen Voraussetzungen dieser [Türken-] Siege und damit ihrer weltgeschichtlichen Folgen blieb im Dunkeln". Er hatte damals in seinem Beitrag u.a. über den Voranschlag der Wiener Hofkammer für das Kriegsjahr 1689 und all die Schwierigkeiten berichtet, die sich aus der Finanzierung, der Proviantbeschaffung und der sonstigen Realisierung dieses Voranschlages ergeben hatten. Er schloß damals sein Referat über Heeresversorgung und Kriegsfinanzierung mit der Feststellung: "Zuwenig davon ist erforscht", ermunterte uns aber gleichzeitig zur eingehenden Erforschung des genannten Problemkreises. Wir hoffen, daß die vorliegende Untersuchung einen Beitrag zu der von Ingomar Bog aufgegriffenen Problematik leistet.

Allen von der Finanzierungsseite her grenzen die Leistungen der Grazer Hofkammer an ein Wunder. Sie hatte von 1684 bis Ende 1687 über eine Million Gulden für die Ausrüstung und Versorgung des Draucorps aufgewendet und davon durch die Wiener Hofkammer bloß 200.000 fl — davon 100.000 fl lediglich als Darlehen — ersetzt bekommen. Wie es dem Hofkammer-Präsidenten Franz Adam Graf von Dietrichstein gelang, zusätzlich zu den laufenden Ausgaben innerhalb von vier Jahren mehr als fast eine Million Gulden für den Türkenkrieg aufzubringen, muß erst untersucht werden.

Der Ankauf der gewaltigen Getreidemengen, ihre Vermahlung und der Transport von Proviant und Fourage aus der Obersteiermark und aus Kärnten über mehr als 600 km ins Operationsgebiet an der unteren Drau wurden ab 1684 Jahr

für Jahr besser organisiert und die Funktion der Feldmagazine und Feldbäckereien in Legrad, Dornje und Turanovac laufend verbessert; die Feldbäckerei bei Siklos wurde 1687 in kürzester Zeit gleichsam aus dem Boden gestampft. Die Herstellung und rechtzeitige Auslieferung des "Schiffszeugs" war ebenso schwierig wie das Befahren des verwilderten und urwaldähnlichen Flußlaufs der unteren Drau mit Plätten und Flößen. Doch sowohl diese Schwierigkeiten wie auch die ständigen Überfälle auf die Nachschub-Konvois nach Fünfkirchen/Pécs und Siklos durch die türkischen Besatzungen von Kanizsa und Szigetvar wurden gemeistert. Schließlich trug die Bereitstellung von 5 Schiffbrücken, ihr Transport in den Einsatzraum und ihre Errichtung über die Hochwasser führende Drau im Juli und gegen Ende August 1687 unmittelbar zum militärischen Erfolg des Feldzugs d.h. sowohl zum Sieg am Berg Harsany als auch zur Eroberung ganz Slawoniens und der so wichtigen Festung Esseg/Osijek durch das Draucorps bei.

Die Grazer Hofkammer bzw. die Steiermark haben sich damit bedeutende Verdienste um die militärischen Erfolge der Feldzüge von 1684 bis 1687, ganz besonders aber um die Campagne 1687 samt ihren so weitreichenden politischen Auswirkungen erworben.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.